

Redaktionellt

Årets fjärde och sista nummer av META bjuder på späckad långläsning inför julhelgen.

Först ut är Bo Knarrströms artikel om slaget vid Landskrona år 1677, där de danska och svenska arméerna möttes i ett blodigt slag utanför staden i juli månad. Idag är platsen för de krigiska händelserna uppodlad jordbruksmark, som artikelförfattaren och hans medhjälpare avsocht i jakten på de fysiska och materiella spåren efter de dokumenterat våldsamma händelserna för mer än 300 år sedan. Muskötkulor, handgranatsfragment och länklod utgör påtagliga och oangenäma artefakter som påminner oss om en av det förflutnas många sidor, den våldsamma och den krigiska; en sida som man annars ofta tenderar att - medvetet eller omedvetet - glömma bort.

Att publicera en artikel på temat slagfältsarkeologi i årets sista utgåva kan passa bra som ett avstamp inför år 2005. Från och med januari nästa år byter ämnet Medeltidsarkeologi beteckning vid Lunds Universitet för att istället heta Historisk arkeologi. För trogna läsare av META kan detta kanske betraktas som en logisk följd av många och långa debatter genom åren i detta forum. Tidskriften META kommer dock att leva kvar med sitt numera föråldrade namn, redaktionen fann ett namnbyte till HATA mindre lämpligt!

Numrets andra tyngdpunkt utgörs av bidrag till den ständigt pågående diskussionen om arkeologins relation till det samhälle den tillika utgör en del av. Anders Högberg diskuterar i sitt bidrag allmänheten och dagspressens bilder av arkeologin. Författaren har förlagt sitt undersökningsområde till Skåne, och koncentrerat sig vilka bilder dagstidningarna förmedlat av arkeologin under de år tre omfattande projekt (Citytunnelprojektet, Väst kustbanan och Öresunds förbindelsen) orsakade stora förändringar i det skånska landskapet. Allmänhetens uppfattning om arkeologi i det aktuella området representeras genom de enkätsvar som inkom på frågan Vad får arkeologi dig att tänka på? Högberg jämför sina resultat med liknande, äldre studier och kan konstatera att inte mycket har hänt sedan Stig Welinder först publicerade sin studie av tidningsartiklar 1985. Trots att mycket förändrats inom den arkeologiska världen sedan dess, så har arkeologerna i mötet med allmänheten och media inte märkbart bidragit till att föreställningarna om vad arkeologen gör och vad arkeologi är förändrats - ett resultat som manar till eftertanke.

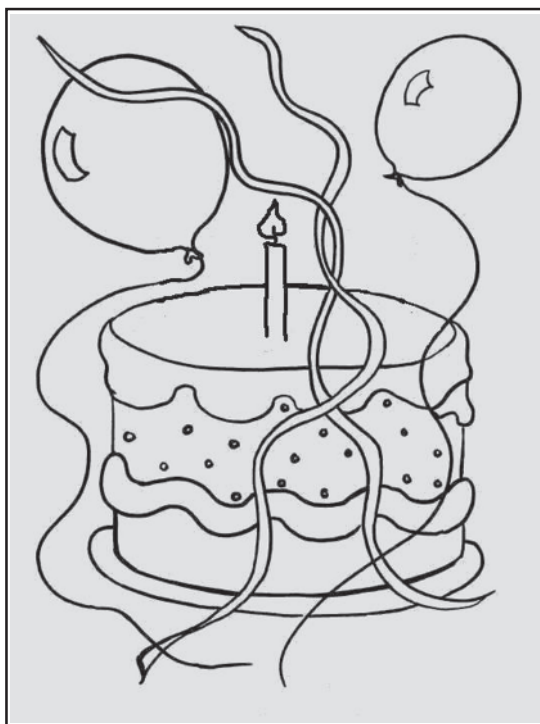

Sist i utgåvan finner läsaren en anmälan av en publikation som även denna knyter an till frågan om arkeologins relation till omvärlden. Fredrik Ekengren har läst den tryckta versionen av en session som hölls vid EAA-konferensen i St. Petersburg 2003. Publikationens genomgående tema är det spänningsfält mellan nutid och dåtid som arkeologijämnet befinner sig i och på olika sätt måste förhålla sig till.

Till sist återstår det bara att önska alla en riktigt

God Jul och Ett Gott Nytt År
&
på återseende 2005!

P S Ni har väl inte glömt bort att META fyller 25 år i år? Redaktionen vill passa på att tacka artikelförfattare och prenumeranter som alla bidragit till att tidskriften, som grundades 1979, nu nått mogen ålder.

BO KNARRSTRÖM

Slaget vid Landskrona 1677

Resultat från arkeologiska undersökningar av
slagfältet vid Ylleshed

Bo Knarrström

Abstract

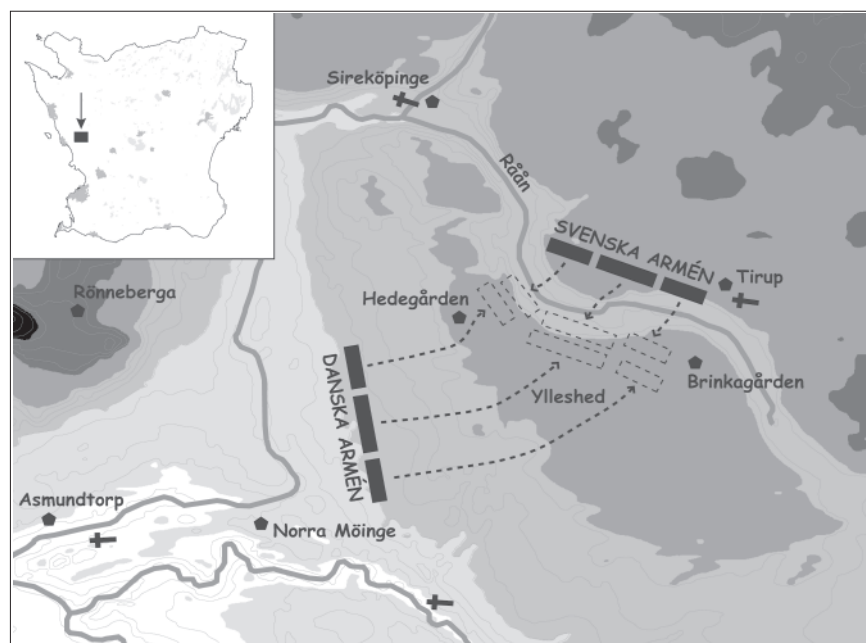
The Battle of Landskrona 1677

This paper describes the first systematic archaeological investigation of a 17th century battlefield in Sweden. The battle in question, fought on a hot summer day in 1677, was one of many in the seemingly never-ending conflicts between the Swedes and the Danes. In 2003, the project "Introduction of battlefield archaeology in southern Sweden" started with a digital mapping of the battleground, and metal detecting of certain areas. The finds consist of musket and pistol bullets, canon-balls, fragments from hand grenades, horseshoes, buttons and clasps. With regards to both field-work and analysis, a major focus has been set on the task of verifying or falsifying the historical records. Did the events within the battle, documented in contemporary reports, really occur as described? Is there a chance of finding additional archaeological information which could expose hitherto unknown actions?

Projektets bakgrund

I november 2003 sjösattes projektet "Introduktion av slagfältsarkeologi i Sydsverige". Med en begränsad budget och ett krav från finansiären att undersökningen skulle slutföras innan årsskiftet, blev det kort om tid för förberedelser. Mycket kvällsarbete och många koppar kaffe hos markägarna blev det, för att utverka deras tillstånd för undersökningen. Tillståndsfrågan skulle visa sig bli det minsta problemet i hela projektet.

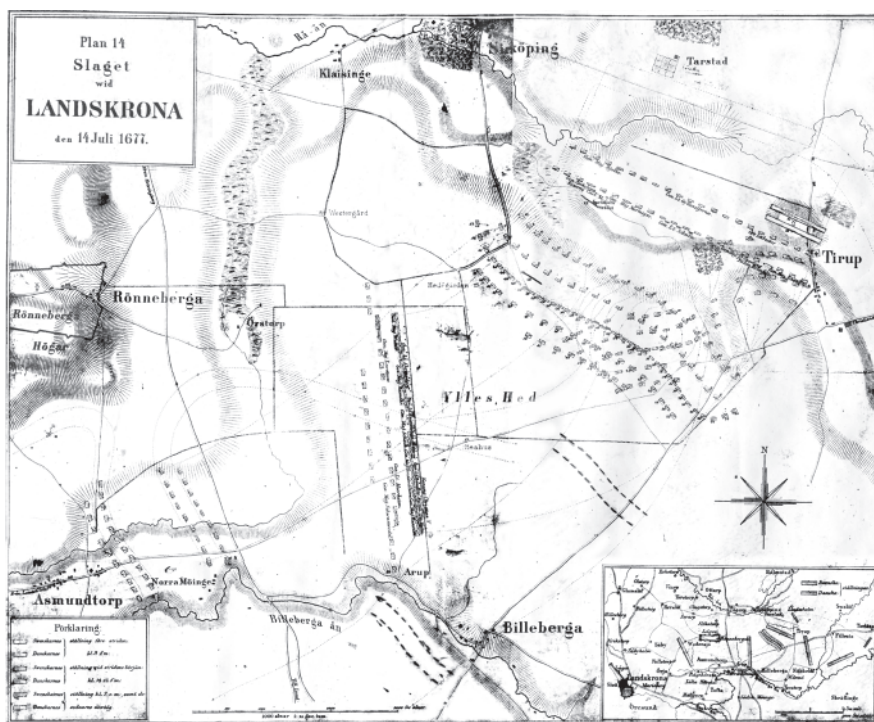
En reflektion kring varför slagfältsarkeologi och krigshistoria fört en så undanskymd tillvaro i den arkeologiska forskningen under senare delen av 1900-talet kan vara på sin plats här i inledningen. Slagfält har i Sverige ingen fornlämningsstatus. Dessa platser representerar ytterst det som är av ondo i mänskligt agerande, och de kan uppfattas som manifesteringar av kungars och staters hänsynslösa spel med människors väl och ve. Att Sverige en gång spelat en stormaktsroll och härskat genom sin effektiva krigsma-

Figur 1. Skånekarta med platsen för slaget markerad. Detaljkartan visar de områden (vita fält) som blev föremål för inventeringar. Grafik: Jesper Olsson

skin rimmar illa med den nutida statens självbild. Men om vi bortser från nutida politik och fokuserar på kärnfrågan - historia - kan man anföra att slagfälten också representerar platser, men kanske framförallt händelser, som på ett direkt avgörande sätt dikterat villkoren för nationers gränser, ekonomiska förändringar och befolkningars framtida etniska tillhörighet. Skeenden som sträcker sig över endast några timmar kan för en gångs skull sägas ha haft en direkt påverkan på den historiska utvecklingen. Flera internationella arkeologiska undersökningar av slagfält har på ett avgörande sätt bidragit till historierevisioner - kanske ibland smärtsamma sådana.

I nutid, i samma utsträckning som i de äldre konflikterna, är propagandakriget av yttersta betydelse. Vi serveras bilder och rapporter från världens alla hörn, men hur många av dessa nyheter är egentligen pålitliga? Genom en stor mängd oberoende journalister och frivilliga hjälporganisationer söker sig små rännilar av sanningar allt som oftast fram, men hur saker och ting egentligen förhållit sig förblir ofta en väl förborgad hemlighet. Personerna som kontrollerar och censurerar nyhetsflödet är liktydiga med ena eller andra sidans politiska och militära toppskikt, och om vi överför denna situation på stormaktstidens Sverige, så var det kungen, hans närmaste rådgivare och högsta mili-

Figur 2. Äldre något diffus karta beskrivande slagordningen vid Landskrona/Ylleshed, 14:e juli 1677. Den svenska uppställningen innan slaget ses i högra hörnet.

tära ledning som godkänt den bild som förmedlats till eftervärlden. Således är de officiella skrivna källor vi har att tillgå idag naturligtvis värdefulla, men det finns som sagt mycket att anföra om detaljernas tillförlitlighet. Det kan även anföras andra faktorer som också fläckat sanningshalten i skildringarna:

”Över huvud taget är rapporter från förband i stridskontakt ofta inexakta, ofullständiga eller vilseledande. På vägen upp genom rapporteringskedjan och beslutshierarkin kan de dessutom missförstås, förskönas eller fördröjas och i värsta fall försvinna”
(Smedberg 1994, s. 13)

Lägg därtill att 1600-talets slagfält bestod av stora ogenomträngliga rökmoln, så inser man att mycket av källmaterialet måste utgöras av efterhandskonstruktioner, naturligtvis välvilligt saltade med förskönande drag av den egna sidans insatser.

För att närmare ta reda på vad ett sydsvenskt slagfält skulle kunna innehålla, valdes för detta pilotprojekt platsen Ylleshed öster om Landskrona. Här möttes svenskar och danskar 1677 i ett av de många bittra slag som i mångt och mycket karakteriserade grannrelationen i historisk tid.

Projektet fick starta från scratch vad

avsåg kunskapen om fyndmaterialets eventuella karaktär. Förvisso har inga systematiska metalldetekteringar genomförts tidigare, men ett genomgående drag för alla de bataljer som utkämpats på skånsk mark är ändå avsaknaden av fynd. Amatörforskare, arkeologer, historiker och markägare kan alla vittna om att jorden har ovanligt svårt att ge ifrån sig resterna efter kriget. Visserligen är det gott om senapskulor (gamla kanonkulor av gjutjärn) på slättbygdens gårdar, men oftast minns ingen varifrån de ursprungligen kommer. Tusentals stupade, tusentals hästkadaver och enorma mängder projektiler blev kvar i backen efter drabbningarna, men med ytterst få undantag har knappt någonting av detta hittats. Det finns undantag, exempelvis vid den oförlåtliga skövlingen på 1960-talet av slagfältet vid Lund, där byggjobbare och skolbarn fann mängder med artefakter. Det gjorde ointresset från antikvariska myndigheter och institutioner att allt detta gått förlorat, och det föreligger idag i stort sett inga forskningsbara material från detta slag. Att detta förhållande fortfarande råder var också ett av skälen till att starta projektet.

Hur många av de ytterst betydelsefulla svenska slagfält som ödelagts genom modern exploatering är svårt att beräkna, men det är helt klart att ett otillräckligt skydd och ett häpnadsväckande antikvariskt ointresset medfört en oåterkallelig förstörelse av ett flertal. En slutsats är att bedömningsgrunderna för denna typ av lämningar absolut måste bli

föremål för omvärdering och att Länsstyrelserna får en lagparagraf att stödja sig på.

Slagets historiska bakgrund

Ett stort trauma i 1600-talets Danmark - och även tycks det för landets historiker - var undertecknandet av fredsprotokollet i Roskilde 1658. Efter Karl X:s vågspel att tåga över Bälten hade lyckats, satt de utmanövrerade danskarna i en närmast hopplös situation. Underskrifterna betydde förlust av flera större landområden, där Bohuslän, Halland, Blekinge och Skåne permanent skulle hamna under svenskt styre. En stor del av de viktiga danska produktionsområdena gick således förlorade, liksom möjligheten till tullinkomsten från Öresundstrafiken. Stympat, men inte slaget, slickade landet sina sår, och samtidigt lämnade sannolikt tanken på revansch inte för en sekund vare sig kungahuset eller de högre militära cheferna. Villkoren var extremt hårda, och med ett nutida historieperspektiv vet vi att en sådan påtvingad fred närmast garanterar ett nytt krig. Detta kom också, om än något motvilligt och som närmast påtvingat av Danmarks och Sveriges subsidieländer.

Sveriges rangliga stormaktsförhållande och kontroll av nyckelområden runt Östersjön grundlade med regelbundenhet farliga konfliktsituationer där allianserna och diplomatin kan liknas vid balansakter på slak lina. Särskilt efter Roskildefreden var det ett stän-

digt lurpassande mellan staterna i norra Europa. Till slut var dock aktörerna i dramat redo att agera. Den tysk-romerske kejsaren deklarerar under sommaren 1675 krig mot Sverige i hopp om att kunna kasta ut dem från kustprovinserna. Dessförinnan hade Holland, strax efter följt av Danmark, lämnat sina krigsförklaringar. Åter stod Sverige mot flera motståndare, och åter skulle landet utarmas på resurser och krigsdugliga män (jfr Österberg 1997, s. 455f).

Till sjöss gick kriget uselt. Debaclet med flaggskeppet Kronan är välkänt, men även i andra strider tilltvingade sig de dansk/holländska örlogsenheterna herraväldet av haven runt Sveriges kuster. Eftersom merparten av allt underhåll och ersättningsmanskap från de nordliga provinserna fraktades per båt, hamnade de utsatta trupperna i Skåne och Nordtyskland i en prekär situation. Detta gav också manöverutrymme för djärva danska blixttackor - Ven besattes 1675, liksom Gotland och Öland under våren 1676. I nordväst bröt en dansk/norsk här under befäl av Gyldenlöwe in i Bohuslän, men stoppades till slut av en svensk styrka under general Ascheberg (Isacson 2000, s. 13ff). Karl XI var hårt trängd, och planer på motanfall och offensiver drogs upp för att sedan skrotas när nya nödlägen uppstod. Till slut blir det danskarnas handlande som bestämmer var huvudstriden skall stå. Den 27 juni 1676 landstiger dansk trupp och intar Ystad efter ett våldsamt bombardemang och gatustrider. De båda ländernas härar manövrerar i det krigshärjade skånska

landskapet för att skaffa sig bästa möjliga utgångsläge för ett avgörande. Handlingsutrymmet krymper, och de pressade svenskarna ser sin chans när danskarna förväntas gå i vinterläger i slutet av 1676. En kall decemberdag står så slaget vid Lund. Denna drabbning har gått till historien som ett mycket förödande slag och proportionerligt räknat i antalet stupade deltagare, är det den enskilt blodigaste sammandrabbningen i Nordens historia (Skansjö 1997, s. 182). Cirka 9000 man dödades och svenskarna utropades följaktligen som segrare, eftersom det var de som stod kvar på slagfältet när skymningen föll (Wahlöö & Larsson 1996, s. 155). I ett försök att kompensera förlusten belägrade danskarna 1677 Malmö med målsättningen att beröva fienden fotfästet vid Öresundskusten. Båda sidor mobiliserade förstärkningar, och det står efterhand klart att kampen om Skåne ingalunda hade avgjorts vid Lundaslaget.

Orientering för läsaren

Skildringen av slaget vid Landskrona/Ylleshed och redovisningarna av fältarbetsresultaten som ges på kommande sidor innehåller en hel del tekniska och taktiska militära termer som för en del kanske ter sig självklara, men som för andra kan innebära rena tråkslaget. För att minimera det sistnämnda scenariot ges i detta stycke en del förklaringar av nomenklaturen som förhoppningsvis underlättar förståelsen kring händelseförloppen och arméenheterens rörelser över fältet. En lista på de högre svenska och danska be-

Danskar	Svenskar
<i>Kristian V</i>	<i>Karl XI</i>
Prins Georg	Grundel-Helmfelt
Von der Goltz (fältmarskalk)	(fältmarskalk) Ascheberg (general)
Grandville (general)	Mortaigne (general)
Baudissin (general)	Schultz (general)
Arensdorf (general)	Naschert
Walter (general)	Zelow
Ruhmor (general)	Hastfehr
Elnberger	Bielke (general)
Lewetzow (general)	Hierta
Ryssensten (general)	Mellin
Rantzau (general)	Kruse
Strassaldo	Gyllenstierna (general)
Krain	von Post
Melrum	Börstell
Wulf	Liljenberg (artillerichef)
Styrke	Wick
Kruse	Soop
Rewentlow	Schönleben (general)
Lang	Sperling (general)
Nympffen	Crefelt
Walter	Drake
Schönberg	von Jürgenburg
Bülow	Lindhjelm
Schack (general)	Lübecker
Levetzau	Thomson
Juul	Stjerna
Schiller	Goes
Meerheim	Baranoff
Von Oettingen	Vellingk
Schwanewedel	Wrangel
Grot	Hagedorn
von Ahnen	Wachtmeister
Motecuculi	Rhenskiöld
Ramstedt	

Tabell 1. Lista över danska och svenska befäl. Det råder osäkerhet kring vissa namn, men i stort sett redovisas de båda sidornas befäls personer som fanns på plats när drabbningen inleddes.

fälhavare och officerare som deltog i slaget, och varav en del figurerar i texten, kan också vara på sin plats (tab. 1). Den normala uppställningen vid bataljer på 1600-talet innehöll infanteri (fotsoldater), kavalleri (ryttare) och artilleri (kanoner). Infanteristerna var i skånska kriget 1675-1679 mestadels utrustade med luntlåsgevär för distansstrid och värja för närstrid. Bajonetten hade ännu inte införts på bred basis. I de flesta infanterikompanier ingick också en handfull grenadjärer som hade till uppgift att kasta handgranater. I svenska uppställningar fanns fortfarande även pikenerare, soldater utrustade med upp till 5 meter långa metallspetsade pikar. De hade som huvuduppgift att stoppa ryttarchocker och ge extra kraft vid stormningar av fiendens linjer.

Kavalleristerna stred med pistol och värja. Den förhärskande taktiken - den så kallade karakolleringen - var att i prydliga led rida fram några meter, avfyra sina pistoler och med exercismässig precision samt i bibehållen rättning återta sin position bakom nästföljande ryttarled. Svenskarnas kavalleri hade en helt annan taktik, delvis för att kompensera sin ständigt återkommande antalsmässiga underlägsenhet. I plogbillsformationer red skvadronerna till attack med dragna värjor, och pistolerna avlossades enbart i närstrid. Generellt sett betraktades dock allt kavalleri som mycket rörligt och utnyttjades särskilt för att få kraft i anfallsrörelser. Till rytteriet hörde även dragonerna, men deras stridsteknik var snarare att snabbt rida till en position i en batalj för att därefter

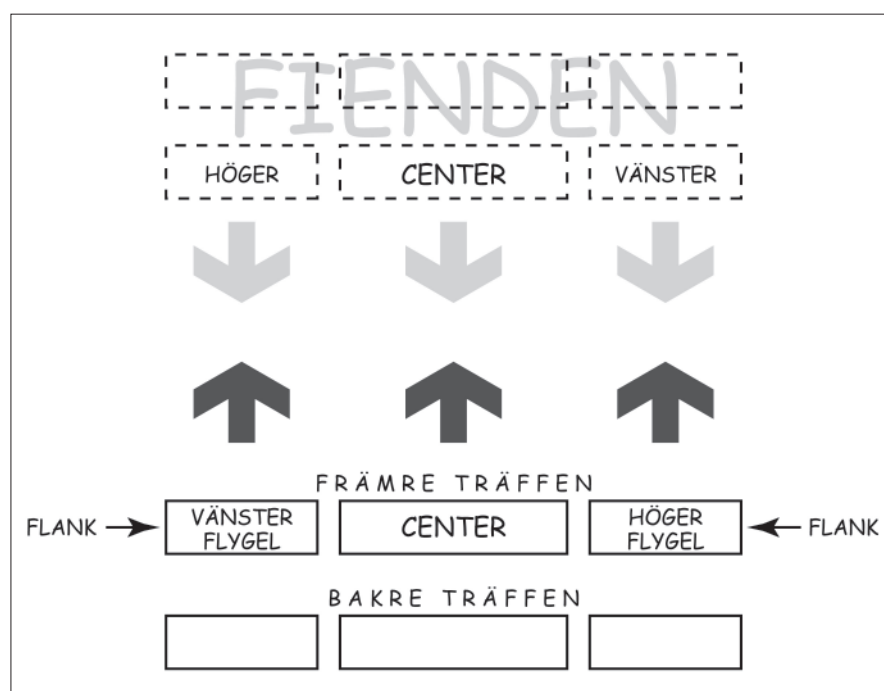
ter sitta av och strida till fots. Dragonerna kunde vara beväpnade med musköter, men då i en något kortare variant som brukar benämnas (ryttar-)karbin. Merparten av de högre befälen satt också till häst även om de anförde infanteriavdelningar.

Artilleriet förde pjäser med olika kalibrar. Varje enskild kanon hade en särskild pjäsbesättning med hantlangare, konstaplar och en underofficer. Enheterna kunde indelas i batterier som antingen grupperades tillsammans på någon lämplig höjd, eller utspritt mellan eller strax framför linjerna av soldater. Skottvidden kunde vara upp till 1 500 meter, men man öppnade sällan eld på avstånd över 900 meter eftersom ingen på längre håll såg vart projektilerna tog vägen. Arméernas gängse uppträdande vid denna tid benämns lineartaktik, delvis som ett resultat av Gustav II Adolfs utvecklingsidéer under trettioåriga kriget. Istället för att formeras i tröga massiva fyrkanter (s. k. spanska formationer), så indelades enheterna i linjer med upp till sexdubbla led av skyttar. Fördelen var ett lättrobligare infanteri som genom att bytas av i främre ledet kunde ge närmast kontinuerlig eld. En annan variant var av-fyrandet av två separata kraftiga salvor med tredubbla skyttelinjer. Det fanns i arméuppställningarna oftast två huvudlinjer där den främsta benämndes främre träffen, och den bakomvarande följaktligen bakre träffen. Förbanden i bakre linjen kunde sättas in som förstärkningar för att hejda fientliga genombrytningar, eller för att ge anfällen ökad tyngd. På slagfälten

ställdes man i regel upp sina härar mitt emot varandra. Ofta inleddes striden med artillerield, som man hoppades skulle decimera fienden och försvaga hans linjer inför ett anfall. En enhet i en armés slagordning ingick antingen i centern, eller i någon av flyglarna (fig. 3). Det kan vara svårt att följa med i lägesbegreppen i en skildring av en från början förvirrad strid, men i stort kan man säga att en fiendes vänsterflygel alltid mötte den egna högerflygeln och vice versa. Centerförbanden på båda sidor mötte allt som oftast varandra. En eftersträvansvärd taktisk framgång var om någon av fiendens flanker kunde omfattas. Detta betydde att man tog sig runt och angrepp fiendeställningen från sidan eller bakifrån. Ett sådant angrepp medgav att den egna eldkraften kunde utnyttjas på bredden fullt ut, medan fiendens soldater längre bort i leden inte kunde bidra till försvaret. Man talar då om en upprullning av den fientliga linjen.

Striden

Följande redogörelse baserar sig framförallt på två utomordentliga skildringar av slaget vid Landskrona. Trots att det skiljer mer än 100 år mellan de båda författarnas publikationer, är omsorgsfullheten om detaljer och noggrannheten i utnyttjandet av befintligt källmaterial densamma. ”Kriget mot Danmark 1675 - 1679” av Gustaf Björnin utkom 1885, och ”Skånska kriget 1675 - 1679” av Claes-Göran Isacson publicerades 2000. Andra källhänvisningar redovisas löpande i texten.

Figur 3. Schematisk skiss över arméernas positionering och deras indelning inför slaget. Grafik Jesper Olsson.

Sommardagarna är varma och soldaterna lider i sina tjocka uniformskappor. Det är också besvärande med de kontinuerliga överfallen från snapphanar på underhållsfororna som är helt nödvändiga för den svenska Skånearmén. Underhållet, som till större delen får gå till lands efter att danskarna fått sjöherravälde, utgör en sårbar livsnerv för fälttågets soldater. Karl XI sitter i en icke avundsvärd sits, och det blir inte bättre av att flottan lider ytterligare ett förödmjukande nederlag vid Köge bukt. Stämningen är något tryckt, men till lands är läget åtminstone något ljusare eftersom danskarna misslyckats med sin belägring av Malmö. Information inkommer om att de efter det förlustbringande stormningsförsöket begett sig mot Landskrona. Danskarnas huvudstyrka har enligt den senaste uppgiften gått i ställning på det tidigare svenska fästet vid Rönneberga backar. Den 12 juli beger sig svenska armén söderut från sitt fältläger vid Herrevadskloster. Man hoppas kunna uppsöka och slå den danska armén innan de Österrikiska och Hessiska hjälptrupperna förenat sig med dem. Dessutom gör osäkerheten i underhållet att ett snabbt avgörande på slagfältet är att föredra. Den svenske regenten kräver därför på stående fot ett omedelbart anfall. Niels Bielke skickas ut med en förstärkt spaningsavdelning ur Livregementet för att rekognosera terrängen i och kring fiendens positioner. Han kan vid kvällens stabsmöte den 13 juli avrapportera att ett anfall mot den mycket starka ställningen på höjden är dömt att misslyckas. Han får stöd i sin bedömning av de övriga högre befälen, som istället föreslår att man omgrupperar längre söderut för att på så sätt avskära de danska förbindelselinjerna. Karl XI blir rasande och gormar att han tänker anfälla ”även om det också skulle kosta honom hans sista soldat”. Han hotar även

med att ränna sin värja genom den som sätter sig emot (Rystad 2003, s. 103). Deltagarna i rådslaget tiger eftersom de av erfarenhet vet att fler protester förmodligen gör saken ännu värre, och de skiljs åt dystra till sinnes.

Så efter reveljen i gryningen den 14 marscherar armén följaktligen i riktning Rönneberga backar, uppdelade på fyra kolonner. Efter en kort stunds framryckning upptäcks plötsligt att danskarna är som bortblåsta. Uppenbarligen har de i skydd av nattens mörker övergivit sina positioner. Man har ingen aning om var de befinner sig. Kanske har de dragit sig tillbaka till Landskrona, men om så inte är fallet, kan den svenska armén hamna i ett ytterst farligt läge. Ett dansk anfall när trupperna står oförberedda i marschgruppering skulle innebära katastrof. Kolonnerna sätter sig trots detta på konungens order åter i rörelse, men spaningsavdelningar i form av lätt kavalleri skickas ut. General Ascheberg, i sällskap med Greve Douglas och ytterligare två ryttare, tar täten framför kolonnerna för att spana, när man på ett höjdläge upptäcker fiendligt rytteri. I full galopp rider svenskarna framåt, och på närmare håll beskjuter man varandra med ryttarpistoler innan danskarna drar sig bakåt. Den danska rekognoseringsgrupp som hamnade i skärmytsling med Aschebergs grupp, anfördes av ingen mindre än då välkände krigsveteranen generalmajor Walter. Den svenska patrullen fortsätter försiktigt västerut, och når slutligen fram till en höjd i närheten av Tirups kyrka. Trots intensiv spaning ser man inte mer än enstaka ryttare och fotfolk, men sammanstötningen minuterna tidigare tyder på att fiendens huvudstyrka grupperat sig någonstans i närområdet. Misstanken väcks att Kristian V lyckats med konststycket att dölja sin stora här i någon dalgång eller svacka, kanske nere vid Billebergaån? En fortsatt framryckning utan att de danska positionerna fastställts är extremt vådlig, och efter Aschebergs rapport till kungen om lägenas tillstånd ges order om halt. Ascheberg själv får ingen ro i kroppen förrän fiendens läge blir känt, och han ger sig återigen ut på spaning.

Från en kulle invid samhället Billebergas kyrka, granskar han med kikare fälten i riktning mot Sireköping. Plötsligt upptäcker han regelbundna försänkningar i en markant jordvall löpande i öst-västlig riktning. Ur hålen i vallen sticker grova kanonrör fram, och man räknar till inte mindre än 36 pjäser. Spaningsavdelningen sätter i ilfart tillbaka till kungen för att rapportera att man nu troligtvis upptäckt fiendens huvudstyrka. Klockan har hunnit bli sex på morgonen, och staben samlar sig åter för rådslag. Ascheberg konstaterar torrt att ett frontalt angrepp är utsiktslöst, och förordar istället en gruppering längre norrut som hotar den danska vänsterflanken (Jönsson 1993, s 143). Då tvingar man Kristian V att antingen omgruppera - alltså att åter lämna en egentligen fördelaktigare ställning - eller riskera att få hela armén upprullad utan möjlighet till kraftsamling. Karl XI ger sitt samtycke, och sålunda marscherar den svenska styrkan upp på den östra sidan av dalgången vid Ylleshed och intar stridsgruppering.

Merparten av artilleriet under ledning av major Liljenberg går i ställning på den högra flygeln. Konungen ger nu soldaterna möjlighet till en kort vila. Kristian V utvärderar läget, och beordrar vid åttatiden i ett kort krigsråd armén att inta en ny slagordning,

META NR 4 2004

mittemot svenskarna. I dalgången mullrar en svensk dubbel lösen som inte besvaras, kanske för att batterierna redan spänts för draghästarna och satts i rörelse. Den danske monarken är full av tillförsikt när hans 12 000 ryttare och infanterister genomför omgrupperingen. Det hela går dock inte helt smärtfritt. Kommandospråket i danska armén är tyska, och det förekommer en del schismer mellan de danska och tyska befälen. Trots smågnabbet utvecklar sig linjerna enligt planen och det på bredden utplacerade artilleriet förbereder sig för eldgivning. Danskarna känner sig trots allt nöjda med utvecklingen, då en breddad slaglinje gör det möjligt för dem att fullt ut utnyttja sitt numerära övertag. Från svensk sida uppfattas till slut även en dansk lösen, men denna tycks av någon anledning ha skjutits från fästningen i Landskrona.

Pjäsmanskapen står på ömse sidor om dalgången beredda att ge fyr. Soldaterna betraktar varandra under tystnad. Ångesten ger muntorrhet, skälvande händer och en känsla av att hela tiden behöva kasta vatten. Avståndet är mer än 600 meter. Ordern ges, och de första dova knallarna inleder en artilleriduell som varar en timme. Marken vibrerar av salvorna, och infanteristerna har inget som helst skydd. Delar av danska armén fortsätter gruppera framåt trots att många faller för de tunga kanonkulorna. En av de första projektilerna skär rakt igenom en dansk major och några meniga. Slagfältet börjar så smått att insvepas av den illaluktande svartkrutröken som i pjäsställningarna bryts av ständigt nya eldkvastar. Även de svenska trupperna lider förluster när väsande kanonkulor flår upp långa gator i leden.

Från den svenska främre linjens högerflygel upptäcker man genom röken några mindre danska ryttaravdelningar bakom en stenmur på andra sidan dalgången. Någon gång efter klockan elva på förmiddagen beslutar sig Karl XI att gå till anfall. Antingen har han insett att det antalsmässigt överlägsna danska artilleriet så småningom kommer att nå full eldöverlägsenhet om kanonaden får fortsätta, eller också tappar han helt enkelt tålmodet. Efter att ha beordrat "Gå på, marsch" sätter han iväg och en elitskvadron om 142 drabanter på yttersta högerflygeln under befäl av överste Naschert hänger på efter bästa förmåga. Det är inte klart om den exakta tidpunkten för attacken förankrats bland de högre cheferna, men ansamlingen av kavalleri på högerflygeln anger åtminstone att den överenskomna taktiken var att medels ryttarchocker spränga danskarnas vänsterflygel. Anfallsstyrkan hejdas av en bastant stenmur, för hög och för bred att hoppa över. Man hittar dock en smal öppning och klämmer sig igenom under intensiv beskjutning. Till ljudet pipande rikoschetter börjar anslutande trupper att för hand riva stenhindret för att överhuvudtaget kunna komma framåt. Väl på andra sidan går Karl XI med dragen värja till anfall mot fyra danska skvadroner, tillsammans med de drabanter som överlevt kulregnet. Danskarna är till en början vida överlägsna och inringar den lilla skaran. Detta vanvettiga agerande försätter den svenske monarken i livsfara, och det är märkligt att han inte faller.

När fler inbrytningar görs i stenmuren, kan några skvadroner av livregementet under ledning av överstelöjtnant Zelow undsätta drabanterna. Gardet med sina elitsoldater fyller på, samtidigt som Generalmajor Bielke också har uppfattat situationen och kommer med förstärkning ur de bakre träffenas enheter, bland annat Drottningens

livregemente, Västgöta regemente och de finska ryttarna från Viborg. Överste von Post, som leder Skåne-Bohusläns dragoner längs ut i den bakre högra flygeln, kastar sig även han in i anfallet. General Ascheberg, ansvarig för främre linjen hästburna enheter, leder tunga kavallerichocker, men hans häst "Ädle Frisk Opp" träffas och störtar till marken med sin ryttare. Han räddas dock av pikenerare från Gardet som i en motstöt driver undan de närmaste danska kavalleristerna. Generalen får fatt i en herrelös häst och är inte värre därän än att han fortsätter striden. Till sist kommer även närmare 300 rödklädda infanterister från Hälsinglands regemente som ger ytterligare tyngd och eldkraft i anfallsrörelsen (jfr Åberg & Göransson 1976, s. 62).

Anförare av danska vänsterflygeln är generalmajor Walter. Samme man som tidigare oskadd undkommit skottväxlingen med Aschebergs parti, försöker nu med alla medel hejda upplösningen av sina förband, där för övrigt också två av hans söner tjänstgör. Striden är kaotisk och generalens insatser är förgäves. Han blir varse att en av hans pojkar stupat, innan han själv strax därefter med dödliga skador faller ur sin sadel. Ett liknande öde drabbar von Post, som efter en närstrid mot danska ryttare har stora svårigheter att hålla sig kvar på hästryggen. Han har livshotande inre skador orsakade av två värjsting och han har dessutom träffats av flera pistolkulor. Hans häst dras med i en förnyad anfallsvåg, men översten själv faller till marken. Han tas omhand av sitt manskap och förs bakåt, bort från stridområdet.

Den danske generalmajoren Ruhmor som tillsammans med Walter ansvarar för första träffen, hamnar för långt fram i linjen och tas tillfånga, ungefär samtidigt som vänsterflygeln får förstärkning från centern i form av ett par infanteribrigader. Detta är dock till största delen nyrekryterade soldater, som efter en stund skingras av skoningslösa kavalleriattacker. En av de danska cheferna, generallöjtnant Ahrendorf såras, medan fotsoldaterna antingen huggs ned eller tas tillfånga.

När mittenförbanden på båda sidor hamnar i allt tätare stridskontakt, får det retirerande tysk/danska kavalleriet på vänsterkanten allt svårare att värja sig mot de våldsamma svenska anfällen som genomförs enligt den sedermera berömda karolinska offensiva doktrinen. Manspillan är stor och på fälten utanför Hedegården stupar troligen merparten av de danska kavallerister som dödas i slaget. Det kan vara så att de tyska kavalleristerna är de första att ta till flykten. Möjligen för att man anser att manfallet inte står i proportion till vare sig solden eller för den skull att de politiska syftena med konflikten som sådan skulle rättfärdiga en total uppoffring. Flyende trupp är alltid mycket sårbar, och detta utnyttjar det svenska kavalleriet med stor brutalitet. Liksom under slaget vid Lund drabbas både kungen och det övriga rytteriet av så stor iver att man i princip överger slagfältet i jakten på de flyende. Kanske förblindad av den lokala framgången lämnar alltså högste befälhavaren åt de lägre cheferna att mer eller mindre enskilt lösa sina uppgifter. Förmodligen är det för övrigt vid tolvtiden helt omöjligt att från någon enskild punkt bilda sig en uppfattning om vad som egentligen försiggår på slagfältet. Svartkrutet från varje individuellt vapen och artilleripjäs ger enorma rökmoln

Figur 4. Slagfältets ohyggligheter. Soldaterna i de främsta leden fick ta emot musköteld, druvhagel, solida kanonkolor och länklod. Teckning: Göte Göransson.

ifrån sig, och de tusentals hästarnas rörelser river upp skyar av damm på de snustorra betesfälten. Bataljer är förvisso något man kan ägna lång tid åt att planera i förväg, emedan striden när den väl startat lever ett eget, närmast okontrollerbart liv (Englund 1991, s. 26).

Efterhand som danskarnas vänsterflygel går i upplösning, lider svenska infanteriregementen i centern kraftiga förluster under direkt beskjutning från fiendens artilleri. Druvhagel och solida kanonkolor plöjer sig obehindrat väg genom enheternas formationer. Fruktansvärda scener utspelas när mångdubbla led av soldater trasas sönder av karteschladdningar och länklod. Det är inte enbart direktträffarna av tunga projektiler som orsakar förödelse. När männen i leden intill träffas, slungas med våldsam kraft sönderslagna delar från vapen och utrustning, nästan som bombsplitter, vida omkring. Avskryvda sår orsakas också av vinande tandfragment och vassa benstycken från olyckskamrater som helt enkelt sprängts i bitar (jfr. Folin 1999, s. 127). Men, trots en öronbedövande ömsesidig beskjutning med vapen av alla kalibrar står trupperna kvar mitt emot varandra uppe på heden vid dalgångens västra sida.

I mitten och på flyglarnas insidor hårdnar kampen ytterligare när de danska infanteriförbanden pressar sig framåt mot generalmajor Schönlebens främre svenska träffen. Skvadronvisa eldöppnanden smattrar iväg med dödsbringande regelbundenhet och kontrahenterna faller varandra växelvis, ungefär som när en skarp lie kapar rader av sädesstrån. Några sekunder efter att gruppsalvorna avfyrats hörs så dunsarna och skramlet

när de fallande kropparna i fiendeuppställningen - fullbehängda som de är med värjor, väskor och gevär - slår i marken (jfr Englund 1988, s. 160). Linjerna med muskötskyttar på båda sidor fortsätter att meja ned varandra i takt med att de olika enheterna når fram till stridsområdet. Schönleben, som leder sina avdelningar från en frontposition, såras i eldstormen och kan inte ta sig tillbaka när svenskarna trycks bakåt. Han hamnar i dansk fångenskap när linjen börjar bukta inåt mot dalgångens kant.

Den danska högerflygeln under befäl av fältmarskalk von der Goltz vet sannolikt inte vad som håller på att hända på andra kanten av slagfältet. Goltz förfogar över merparten av elitregementena, och här finns även konung Kristian V. De yttersta enheterna leds av generallöjtnant Baudissin, som i första linjen förfogar över fem skvadroner och två bataljoner. Beredda för insats är också Garden till häst under befäl av greve von Oettingen. Ytterligare tre högklassiga kavalleriregementen utgör reserv under samlat kommando av generalmajor Meerheim. På den svenska sidan har fältmarskalk Grundel-Helmfelt generalmajor Sperlings första träffen med bland annat Västerbottens regemente. Det anrika Adelsfanan står längst ut på flanken under ledning av Drake och bakom dem finns i andra träffen Goes dragoner. Den svenska främre linjen går framåt, men de danska befälen uppfattar vid den första sammanstötningen på höjden mitt emot Tirups kyrka, att svenskarnas flankskydd är mycket svagt. De är dessutom underlägsna i antal. Man beslutar sig därför för en omfattning och låter de allierade trupperna - Kejsrerliga regementet samt de Münsteriska dragonerna - gå till anfall. De svagare svenska kavallerienheterna vräks överända av blotta tyngden i angreppet. En brigad ur Västerbottens regemente gör en motstöt för att hjälpa rytteriet, men detta resulterar i att förbandet rivs upp och deras chef, överste Clodt von Jürgenburg, tas tillfånga. De danska elitregementena eggas av framgången, och även Kristian V deltar i striden. Han ränner värjan genom en svensk officer och dödar även två meniga soldater. Prins Georg dödar tillsammans med kammarjunkern Grot flera svenskar, innan Grot själv stupar för en kula från en svensk hjullåspistol. Förlusterna ökar, och bland dem som faller finns flera högre svenska chefer. Drake blir liggande med dödliga skador, liksom också Goes. Helmfelt inser att fronten håller på att kollapsa, och samlar ihop enheter för ett samfällt motanfall. I spetsen för en av skvadronerna leder han angreppet, men även detta försök misslyckas. Hans häst träffas illa och går omkull varvid fältmarskalken, intrasslad i stigbyglarna, kläms fast under den tunga djurkroppen. De retirerande svenska förbanden är ur stånd att komma till undsättning. En tysk löjtnant ur Geweckes regemente störtar fram mot marskalken. Han slår dövörat till för ropen om nåd, och avrättar Helmfelt genom att sticka sin värja i hans hals, varefter kroppen plundras. Den tillfångatagne Schönleben kan senare bekräfta att en av de ringar som tagits från liket tillhört fältmarskalken (Rystad 2003, s. 105).

Fältet fylls av livlösa kroppar och soldater som med ohyggliga sårskador försöker släpa sig undan infernot. Även de danska förbanden har förlorat många stupade, däribland chefen för Gardet, greve von Oettingen. Trots förlustbringande drabbningar lyckats danskarna rensa höjden och grupperar därefter grovkalibrigt artilleri på dalgångens kant. Kanonerna öppnar en förödande eld mot de splittrade fienderegementena nedanför Tirups kyrka.

META NR 4 2004

Återsamlade danska och allierade enheter gör rullande anfall ned i dalsänkan. Det svenska Änkedrottningens livregementes skvadroner under befäl av ryttmästare Rhenskiöld omringas nere i dalgången och tar hårda förluster. Det svenska kavalleriet på vänsterflygeln är i det närmaste slaget och samlas efter reträtt nedanför kyrkan. Infanteriet, både från de främre och bakre träffena, kan inte lösgöra sig på samma sätt och hamnar därför på efterkälken. De är väl medvetna om faran att vända fienden ryggen och drar sig därför bakåt i en seg försvarsstrid. Spillrorna av Västerbottens och Värmlands regemente besätter ett skogsparti i dalgången och biter sig fast. Med flera av de högsta befälen satta ur spel riskerar koordineringen av de svenska förbanden på vänsterflygeln att helt falla sönder. Efter att Helfelt försvunnit tar Sperling över befälet och håller trupperna kvar i dalgångens östra sluttning. De tunga danska haubitsarna fortsätter beskjutningen och förnyade attacker förbereds. Trots den hittills stora manspillan organiserar Sperling och Lübecker flera motanfall som i elden från finkalibriga vapen och studsande kanonkulor i sin tur resulterar i ännu fler döda.

I centern rasar mitt på dagen striden vidare mellan infanteriförbanden i ett öronbedövande kokande crescendo. Skarpa knallar från exploderande handgranater och det dova surrandet av tunga muskötikulor ackompanjerar kommandorop, kanondån och de sårades skrik. Grova vasskantade splinter från handgranaternas gjutjärnshöljen orsakar bedrävliga skador, och kontinuerliga tordönssalvor med skrot från artilleripjäser blåser bokstavligen stora hål i skyttelinjerna. De bakre träffena går på båda sidor fram för att förstärka stridslinjen. Generallöjtnant Ryssensten, som för befälet över de danska mittenförbanden, driver på och stöter framåt med sina enheter. Han har dock emot sig en av de mest erfarna svenska cheferna, generallöjtnant Schultz, som kommenderar främre linjen. Schultz, som upplevt samma sak i slaget vid Lund, håller envetet stånd med enheter ur Dalregementet och delar av Gardet. Från bakre träffen ansluter generallöjtnant Gyllenstjärna med bland annat Småländska dragonerna. I den våldsamma sammanstötningen utplånas nästan förbandet från Dalarna - bara 35 av de drygt 500 soldaterna klarar sig helskinnade från träffningen (Ericson 2003, s. 252).

Genom röken upptäcker så äntligen de danska befälen att vänsterflygeln brutit samman. Man avdelar snabbt enheter till undsättning. Hjälptrupperna tar hårda förluster, och när så enstaka överlevande från dessa förband kommer springande tillbaka sviktar linjen. Reserverna i bakre ledet ser samtidigt också slakten i fronten framför sig, och några börjar ta till flykten. Deras artilleri på vänsterkanten har tystnat sedan svenska gardessoldater erövrat och förnaglat pjäs efter pjäs. Hela den danska uppställningen, från vänster flank till centern, börjar vackla. De svenska mittenförbanden börjar i detta läge att pressa sig framåt. Muskötskyttarna lägger an för samfällt eldöppnande och den främre danska linjen blir allt glesare. Efter salvan slänger de svenska infanteristerna gevären på ryggen och drar sina värjor. Attacken, som understöds av pikenerare, är mycket våldsam. Trots kulor från danska skyttar som i förtvivlans mod försöker hålla tillbaka stormningen, mals motståndet gradvis ned i ett skoningslöst handgemäng. Karl XI: s barndomsvän Axel Wachtmeister leder upprepade anfall längst ut till höger, i spetsen för en av sina

skvadroner (ca. 150 man). De slår i närstrid på raken tre danska skvadroner, men då återstår förutom chefen själv, endast sex soldater. Panik uppstår i den danska centern, trots Ryssenstens försök att stabilisera läget. Desorienterade och chockskadade infanterister strömmar åt olika håll, och några söker till och med skydd under generalens häst. Vid tvåtiden på eftermiddagen är dock svenskarnas läge på vänsterflygeln vid Tirup förtvivlat, och Kristian V ordnar segervisst ett nytt anfall. I detta läge får man genom röken syn på en massiv svensk styrka intill, och bakom, Tirups kyrka. Dånande trummor och fladdrande fanor antyder att svenskarna nu fört fram en betydande reserv. Vad danskarna inte uppfattar, är att det inte är fråga om regelrätta regementen, utan cirka 5000 småländska bönder som egentligen uppbådats för att jaga snapphanar i gränsskogarna. De leds dock av dugliga befäl som inpräntat faran med att vända fientligt kavalleri ryggen. Smälningarna står således kvar, och det är möjligt att deras oväsen och flaggviftande avgör vänsterflygelns strid - utan att de själva avlossat ett skott. Den danske regenten avbryter nu frontalanfallen, och drar sig mot slagfältets center i riktning Sireköping. Otroligt nog reorganiserar sig spillrorna av de vänstra svenska flygelenheterna till förnyade angrepp. Katastrofens omfattning på den egna bortersta flanken och centerns sammanbrott går nu upp för den danske kungen. Uppåt 2000 svenska soldater från centern svänger samtidigt av och kommer under ledning av Schultz och Gyllenstierna olycksbådande marscherande för att hjälpa förbanden vid Tirup. Kristian V ser också en stor fientlig kavalleristyrka närma sig från Asmundtorphället i väster. Det är Västgöta ryttare och Livregementet som avbrutit förföljandet och skickats tillbaka som förstärkning. Inför utsikten att ha fienden på tre sidor om sig försöker Kristian V att samla kvarvarande enheter från centern och högerflygeln för att i första hand möta infanteriangreppet. Kaoset är emellertid så stort att försöket misslyckas. Befälskedjorna är avbrutna genom förlusterna av högre officerare. Förutom generalmajor Walter som stupat och generalmajor Ruhmor som saknas, finns bland de fallna överste Ramstedt, överstelöjtnant Meding, Major von Ahnen och greve Montecuculi. Många kompanichefer har också stupat eller tillfångatagits av svenskarna. Istället improviserar man och formerar sig till försvar ännu längre ut på högerflygelns kant.

De svenska enheterna är reorganiserade, och i stridspausen ställer båda sidor upp i en ny bataljordning. Dagen är mycket het, och många soldater ligger livlösa kvar på slagfältet, inte träffade av kulor eller värjor, men drabbade av värmeslag och vätskebrist. När den svenska undsättningsstyrkan gjort sig klar, inleds en hård attack vid fyratiden. Danskarna biter ifrån sig men lyckas inte hålla emot. Kung Kristian V inser att fler strider ytterligare kan förvärra ett redan mycket allvarligt läge, och börjar lösgöra sina enheter från stridslinjen. Reträtten går mot Norra Möinge, men svenska kavallerister som tillstött tar upp förföljandet och dödar alla efterslänrare. Niels Bielke, med befäl över Livregementet, drabbar samman med två danska bataljoner som grupperats för att skydda återtåget. De har fattat posto bakom en stenmur, men svenskarna lyckas anfalla i flanken. Bielke träffas i snabb följd av två kulor, varav den ena splittrar nyckelbenet. Han fullföljer trots skadorna anfall, men segnar ihop och faller ur sadeln. I den hårda striden dödas de flesta danska soldaterna medan ett mindre antal tas som fångar.

META NR 4 2004

Allt färre skott hörs, och striden mattas av. Ingen orkar längre släpa sig fram i dammet till ytterligare en slaglinje. Herrelösa hästar irrar omkring på slätten, och där striderna varit som värst börjar hjälpen så sakteliga nå fram till de svårast sårade. Danska förband, upprivna såväl som de mer intakta, drar sig gradvis i skydd av fästningskanonerna i Landskrona. Karl XI följer, med delar av armén, efter de retirerande danskarna i allt långsammare takt. Han kan se att manskapet är helt slutkört. Man når i skymningen sin gamla lägerplats från året innan vid Rönneberga backar. Efter att ha slagits och marscherat i 20 timmar är truppernas vedermodor således till ända (Jönsson 1993, s. 147).

Drängen Jöns Ersson från Fänsbol, nu tjänstgörande som soldat i Värmlands regemente, är en av dem som klarat dagen med livet i behåll (jfr. Ericson 1998, s. 99). Jöns hade tagits ut till krigstjänst och på våren skickats till Skåne tillsammans med ersättningsmanskapet, bara fyra månader innan dagens batalj. Han och hans kamrater får nu tillfälle att släcka törsten och ta igen sig - om nu de ohyggliga synerna från dagens drabbning medger någon vila. I vilket fall kommer natten, och tystnaden lägrar sig åter i landskapet.

Efter slaget - kommentarer och slutsatser

Sammanlagt förlorade danskarna 2500 man i stupade och sårade. Flera hundra soldater och officerare var också tagna som krigsfångar. Svenskarna hade i döda förlorat 922 soldater, 17 underofficerare och 20 högre befäl (Isacson 2000, s. 95). De sårade, på svenska sidan drygt 800 man, togs om hand och fördes till iordningställda förbandsplatser. Visserligen kan man tänka sig att officerarna gavs en något bättre vård, men mot infektioner och svårare invärtes skador fanns ingen hjälp att få för någon. Överste von Post, som dagen innan sårats svårt i striderna på högerflygeln, avled av sina skador. Anmärkningsvärt är att Bielke repade sig och kom på benen igen efter några veckor. För sina insatser i Skånska kriget utsågs han för övrigt till generallöjtnant med ansvar för hela arméns rekryteringssystem (Rosander 2003, s. 214).

Varje svenskt regemente hade sin egen fältskär, som med såg, borrh, tång och brännjärn efter bästa förmåga försökte lappa ihop sönderskjutna kroppar (Åberg & Göransson 1976, s. 58ff). Men många av de bortom hjälp skadade soldaterna kunde bara erbjudas ett bekvämt viloläge och några tröstens ord av regementsprästerna. Även om fältvakter sattes ut vid dessa läger, var faran dock inte över för de enskilda soldater som tycktes kunna överleva sina sår. En av förbandsplatserna överfölls av snapphanar några dagar efter Landskronaslaget, varpå de sårade arkebuserades (Åberg 1951, s. 123).

Genom att behärska slagplatsen vid Ylleshed, utropades svenskarna till segrare. De tre raka nederlagen på de skånska slagfälten tärde både på danskarnas resurser och moral (Stade 1983, s. 181). Även om svenskarna inte till fullo kunde exploatera sin seger, så fick åtminstone slaget vid Landskrona till följd att danska armén fortsätt-

ningsvis undvek att möta sin fiende på öppna fältet så länge dessa stod under direkt befäl av sin konung (Sundberg 1998, s. 272). Karl XI själv var inte en regent som drabbades av hybris eller tog till överord, vilket inte minst kan avläsas i hans egna dagboksanteckningar om den våldsamma bataljen:

”Dhen 14 dito, som war om Lögerdagen, sloges wij medh fiendhen på Sylle Hed (sic), och igenom Gudz bisstån blefw han kördber til Landz-Crona igen, för wilken seger iagh Gudh alderig nogsamnt taka kan...” (Hildebrand 1918, s. 14).

Om sina egna eller andras insatser på slagfältet nämner alltså kungen ingenting - möjligen kan det även ses som ett resultat av hans förmodat dyslektiska tillstånd. Orsaken till svenskarnas seger, trots deras materiella och antalsmässiga underlägsenhet kan ges flera delförklaringar. Karl XI hade ihärdigt genomdrivit att realistiska och fältmässiga övningar skulle hållas med de förband som upptogs i armén. Dessutom var enheterna oftast sammanhållna sockenvis. Detta betydde att varje soldat till sidokamrat hade en släkting, granne eller bekant som man inte ville eller kunde svika. Nackdelen var naturligtvis att en enda fientlig karteschladdning kunde utplåna soldaterna från en hel by, men moralen i arméns enheter stärktes ändå när man stod bland gamla vänner. Just detta ansågs mycket viktigt på stormaktstidens slagfält. Att uthärda artillerielden, och helt enkelt sluta leden när kanonkulorna plöjde fåror i truppen, gav paradoxalt nog ofta ett viktigt psykologiskt övertag (jfr. Wahlöö & Larsson

1998, s. 54) . När fienden insåg att soldaterna på andra sidan inte vek trots förluster, påverkades istället deras moral i negativ riktning.

Den tredje faktorn till framgång var den offensiva doktrin som präglade Karls XI:s stridstaktik. Eldgivningens roll (fjärrstrid) underordnades attacken med blanka vapen (närstrid). Ofta sköt en svensk infanteritrupp bara i två omgångar innan fienden utsattes för stormangrepp (Artéus 2000, s. 27). Genom att också alltid inleda med anfall, kunde obalans i styrkeförhållandena kompenseras genom skapandet av lokal överlägsenhet. En begränsad tyngdpunkt i en attack, i kombination med brutal offensiv vilja, slutade allt som oftast i att fiendens flyglar revs upp. Den vid detta lag arkaiska karakollen - något som de kontinentala kavalleristerna fortfarande envisades med - hade uttryckligen förbjudits i den svenska armén (Stade 1983, s. 235). De lokala nederlagen, hur små de än må ha varit, spred sig som ringar på vattnet och bidrog till att bryta fiendens stridsvilja. I denna roll var Karl XI briljant. Hans förmåga att få med sig de närmaste soldaterna var närmast oöverträffad, men detta var samtidigt hans stora nackdel som överbefälhavare. När slagen inleddes uppträdde han mer som en regements- eller skvadronchef, och han utsatte sig för onödiga personliga risker som kunde ha blivit ödesdigra, både för honom själv och för landet i stort (Rystad 2003, s. 104).

Alla högre svenska officerare gick liksom kungen i spetsen för sina för-

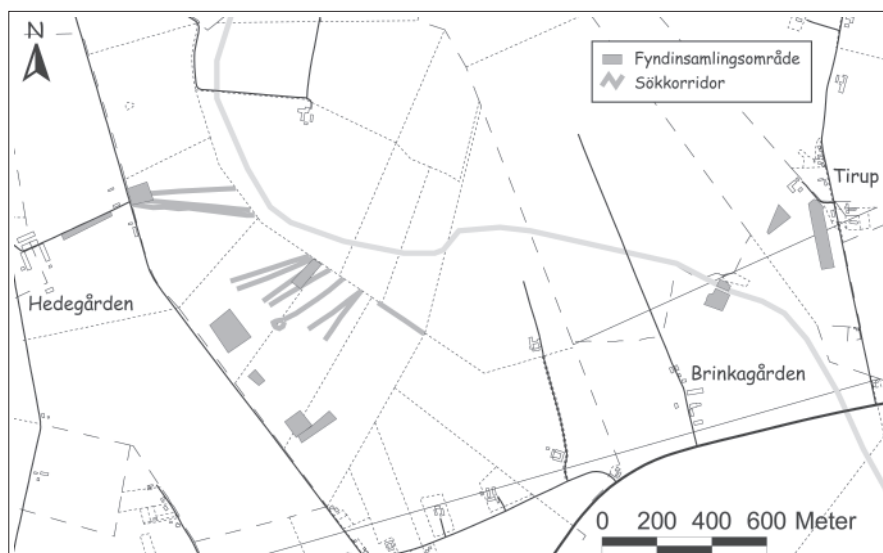
band. Officerarnas främsta uppgift var egentligen att ordna grupperingen och få soldaterna att slåss. När bataljen väl startat hade man dock i praktiken mycket begränsade möjligheter till stridsledning (Smedberg 2001, s. 23). Men att de fanns där mitt i smeten bidrog naturligtvis till att mannarna litade på dem och själva gjorde sitt yttersta. Detta torde också ha nödvändiggjort en ständigt rullande nyrekrytering till chefsposterna, eftersom de gick åt på slagfälten i opropor­tionerligt stor mängd.

Fältarbetet inleds

Vi hade sammanlagt fem dagars fältarbete för att undersöka slagfältet på Ylleshed. De första kontrollerna av äldre kartmaterial gjorde gällande att vi förmodligen skull kunna hitta bataljplatsen, men att underlagen delvis var

att betrakta som inkorrekta. Det har gjorts flera uppritningar av arméernas slagordningar och framryckningsvägar, men ingen är helt identisk med den andra. Diskrepansen bedömdes vara ungefär densamma som mellan dagens Ekonomiska Karta och Skånska Rekognoceringskartan, alltså runt ett hundra meter. Lyckligtvis ligger Tirups kyrka kvar, liksom byn Sireköping, och utifrån dessa hållpunkter kunde vi börja söka efter själva stridsområdena. Det huvudsakliga slagområdet i anslutning till Ylleshed omfattar en yta om 4 500 000 m².

Vad skulle vi då leta efter, eller förvänta oss att finna? Bly ger utomordentligt tydliga utslag på metall-detektorerna, och eftersom striderna till stor del fördes med eldhandvapen, borde det ligga mycket bly kvar i backen. Om varje soldat skjutit 10 skott under striden, så skulle det to-

Figur 5. Undersökningsområdet. Detaljerad redovisning av sökkorridorer och de större sökområdena. Grafik Jesper Olsson.

tala antalet avfytrade projektiler ha närmast sig 250 000. Även om det bara rör sig om häften så många, så handlar det fortfarande om en ansenlig mängd.

Ett vanligt fynd vid all metall-detektering av matjord är hästskor. Att kunna urskilja vilka rostiga delar av skor som suttit på en kavallerihäst, och vilka som trillat av böndernas dragare verkade tämligen hopplöst, och från början planerades att inte gräva på järnslag överhuvudtaget. Detta var till viss del också en lösning av problemet att låta sig luras av modernt metallskrot från jordbruket som skulle ha kostat en massa värdefull tid att gräva upp. Efter ett samtal med en av de äldre lantbrukarna blev det dock en förändring i undersökningsplanen. Han kunde enkelt visa vad som var värt att ta tillvara, eller vad vi kunde bortse ifrån när det gällde hästskor. Som namnet på platsen (Ylleshed) indikerar, utnyttjades marken förr i världen endast till bete (Ericson m. fl. 2003, s. 249). Anledningen till detta var att hedens massiva lerjord helt enkelt var för tung att plöja med dåtidens teknologi. Det var först i slutet av 1800-talet, eller kanske t.o.m. vid förra sekelskiftet som uppodlingen påbörjades. En förutsättning var att man då fick tillgång till bastanta dragare av ardenner- eller shiretyp, och deras metallskor var i det närmaste av stekpannestorlek. Kavallerihästarnas skor var knappt en tredjedel så stora, så även om detaljer rostat bort kunde vi sedermera direkt i fält avgöra vilken typ av sko fragmenten tillhörde. Andra effekter som kunde förväntas ha överlevt var knappar, rembeslag och

nitar som ofta tillverkades i bly, brons, mässing eller silver.

Efter att ha besökt samtliga markägare för att inhämta deras skriftliga medgivande till undersökningen, blev det återigen uppenbart att fynd från slagfält är extremt sällsynta. Visst fanns det på en del gårdar senapskolor, och man har faktiskt vid enstaka tillfällen hittat några kanonkulor i åkrarna, men i övrigt är det helt tomt. Ett viktigt undantag är fyndet av ett länklod som säkerligen fastnat i en plog när heden första gången plöjdes. Detta återfinns idag på hembygdsgården i Asmundtorp och vid ett besök i deras museum visade det sig att fler fynd fanns tillvaratagna, men mer om detta senare.

Undersökningen startade sista veckan i oktober 2003. Det var skånsk vinter, alltså dimmigt och fuktigt, men ändå relativt varmt. De första sök-korridorerna lades ut i anslutning till Karl XI:s anryckningslinje mot danskarnas vänsterflygel. Det pep i detektorerna, men mest var det jordbrukskrot. Det första slagfältsfyndet - deformerad muskötkula - räddade dock dagen och visade att artefakterna trots allt fanns där i marken. Så harvade vi med tre detektorer i två dagar, visserligen med några enstaka fynd, men det var långt ifrån någon strålände succé. Den tredje dagen ändrades strategin radikalt. Nu inmättes med hjälp av GPS större rektangulära söksområden som detekterades minutiöst, meter för meter. Områdena lades inom de delar av slagfältet som utifrån kartmaterialet och skriftliga källor rimligen borde ha sett de hårdaste stri-

META NR 4 2004

Figur 6. Fragment av kavallerihästkorskor.

derna. Då kom också till slut resultaten och bland annat i centern gjordes ett flertal viktiga fynd. Likaså hittade vi spåren efter svenskarnas desperata av-värjningsstrider i dalgången nedanför Tirups kyrka, och också platsen där slaget inleddes. Totalt hann vi med att undersöka knappa 1,5 % av slagfältet som helhet.

Fynd och analyser

Karl XI: s inledande angrepp

Någonstans mellan dalgångens östra kant och nuvarande Hedegården, red den svenske regenten tillsammans med en skvadron till anfall efter att ha upptäckt några danska ryttaravdelningar. Metalldetekteringarna i åkermarken strax öster om Hedegårdens allés slut, genererade fynd av kavallerihästkorskorfragment som härör från denna ryttarattack, där svenskarna drev sina hästar

hårt i branten upp från dalsänkan (fig. 6). Väl uppe på andra sidan hejdades anfallet enligt samstämmiga uppgifter av en mur som var både för hög och bred att hoppa över. Kungen skall till slut ha hittat en smal öppning genom vilken han pressade både sig själv och hästen. Livdrabanterna följde efter genom springan, men många föll för

Figur 7. I hästhagen t. h. om Hedegårdens allé påträffades flera pistolkulor. Här stod danskarnas vänsterflygel som utsattes för det första angreppet.

en intensiv dansk beskjutning. En rikschett (en deformerad och tillplattad dansk muskötökula) som troligen studsat på stenmurens krön hittades ungefär 100 m österut. Väl på andra sidan startade en ojämn och förvirrad strid där Karl XI var nära att dödas eller tas tillfånga. I en gräsbevuxen hästhage söder om Hedegårdens allé påträffades flera kulor av mindre kaliber (fig. 7).

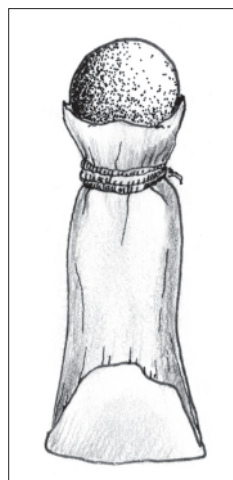
Det visade sig vara ammunition från hjullåspistoler, alltså från vapen företrädesvis använda av kavallerister och officerare. Det bör alltså röra sig om spåren efter den inledande fäktningen. Ett problem var att alla projektiler hade gjuttappen kvar, och frågan om dessa verkligen avskjutits i det skicket fick hänföras till experter på Armémuseum i Stockholm. Efter en gemensam diskussion nådde vi fram till

att kulorna skulle kunna ha orsakat pipsprängning, och att det troligaste var att de kom från danska artillerikartesch-laddningar. Förklaringen var så god som någon - påsar med blyspill och ofärdiga handvapenkulor hade utgjort effektiva kanonladdningar på nära avstånd - och vi visste att delar av det danska artilleriet hade stått alldeles i närheten. Sedermera har det visat sig att kulorna absolut kommer från ryttarstriden. Under 1500-talets slut hade man börjat göra kartuschladdningar, närmast ett slags enkla patroner, där kulans gjuttapp surrades fast vid en pappersbehållare med krut (Alm 1927, s. 56). Genom detta förfarande sparade man tid vid omladdning och säkerställde dessutom att mängden krut inte översteg belastningsgränsen för pipgodset (fig. 8-9).

Figur 8. Pistol- eller karbinammunition från slagfältet. Kalibrarna varierar från 12 mm till 14 mm. Detta visar att den vanligaste standardkalibern för hjullåspistolen, 11 mm, knappast finns representerad (jfr Cederlöf 1951, s. 148). Många ryttare, särskilt i danskarnas utländska kavalleri, hade säkerligen privat anskaffade pistoler där kalibrarna kunde vara högst olika. Den alternativa förklaringen skulle kunna vara att åtminstone de grövre kulorna (14 mm) härrör från ryttarkarbiner.

Någonstans mellan kulfynden i hästhagen och hästkorna i åkern ett par hundra meter österut borde alltså den omnämnda muren ha legat. En skånsk stenmur i fullåkersbygden som inte ens en kavallerihäst kunnat hoppa över, hör definitivt till ovanligheterna och borde rimligen ha avsatt några spår. Ett alternativ är att murhistorien uppkommit som en ren skröna avsedd att krydda berättelser från slaget, men eftersom uppgiften nämnts på flera ställen sonderade vi terrängen i anslutning till danskarnas vänsterflank. I hästhagens östra kant fanns en svagt markerad, ca 30 cm hög jordvall som till slut visade sig löpa ett trettio-tal meter i nord-sydlig riktning. Vid närmare granskning påträffades också

Figur 9. Utseendet på kartuschammunitionen till hjullåspistolerna. Kulans gjuttapp har surrats fast i en pappershylsa fylld med krut.

grövre stenblock som längs vallens ena sida med jämna mellanrum stack fram ur grästorvorna. Jordvallen var ca två meter bred, och även längs andra sidan fanns stenblock. Jorden mellan stenraderna detekterades, och vi kunde raskt konstatera att mellanrummet fyllts ut med gammalt rivningsbråte. Den mest sannolika förklaringen är att stenarna på ömse sidor inhägnat en körväg som lett i riktning mot godset i Sireköping. Vägen beräknas ha haft en bredd på omkring 1,80 m. Ena muren har troligen även följt en gammal ägogräns som, med viss geografisk diskrepans, fortfarande kan ses på Skånska rekognoseringskartan. Den dubbla murkonstruktionen kan förklara svårigheten i att med hästar ta sig över hindret. Hade man försökt hoppa över den första muren, hade man ohjälpligen brakat rätt in i den andra.

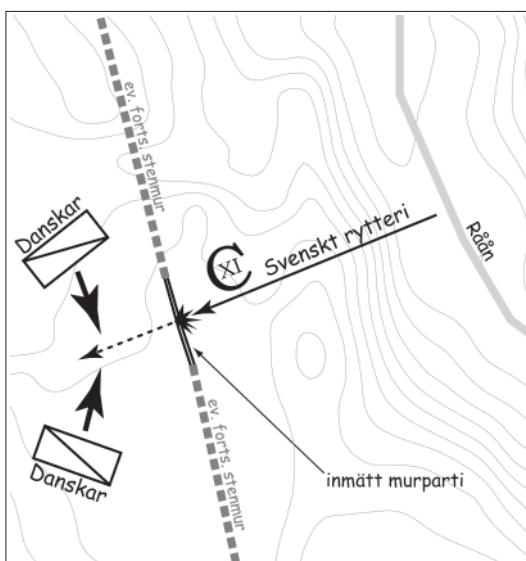

Figur 10. Rester efter muren syns som en upphöjning med uppstickande stenblock.

En okänd skärmytsling?

I dalgångens brant upp mot Ylleshed påträffades ett fåtal muskötkulor och ett fragmenterat druvhagel i bly (fig. 12). Fyndplatsen ligger ungefär i det område som utgjorde gränsen mellan svenskarnas högerflygel och center. I det skriftliga materialet finns inga uppgifter om skärmytslingar så långt ner i dalen, men projektilerna visar trots allt någonting inträffat under slagets gång. En siktlinjes- och ballistikanalys gör gällande att det är svenskt trupp som skjutit. Siktlinjesanalysen tar hänsyn till nivåkurvor i terrängen, och om det varit möjligt att se eller för den skull beskjuta ett mål från någon särskild riktning. Ballistiken utgår från det diskuterade vapnets prestanda och projektilerna räckvidd. Ett idealavstånd för muskötskyttarna låg på ca 70 meter, men det kunde i nödfall uppgå till 150 meter. De tunga och stora blykulorna tappade snabbt fart och anslagsenergi och precisionen blev sämre på längre håll. En kula skjuten från en musköt i helt horisontalt läge flög kanske 300–400 meter i en relativt kurvad bana innan den damp i backen. Eftersom stridsavstånden sällan översteg 100 meter, kan vi räkna med att kluster av kulor är resultatet av missar och således representerar förbiskjutningar (hit räknas inte fynd av kulor som deformeras vid träffar). Med detta i åtanke är det alltså möjligt att räkna ut varifrån de en gång avfyrats.

Figur 11. Den inmätta utsträckning av murpartiet som kan följas idag. Grafik: Jesper Olsson.

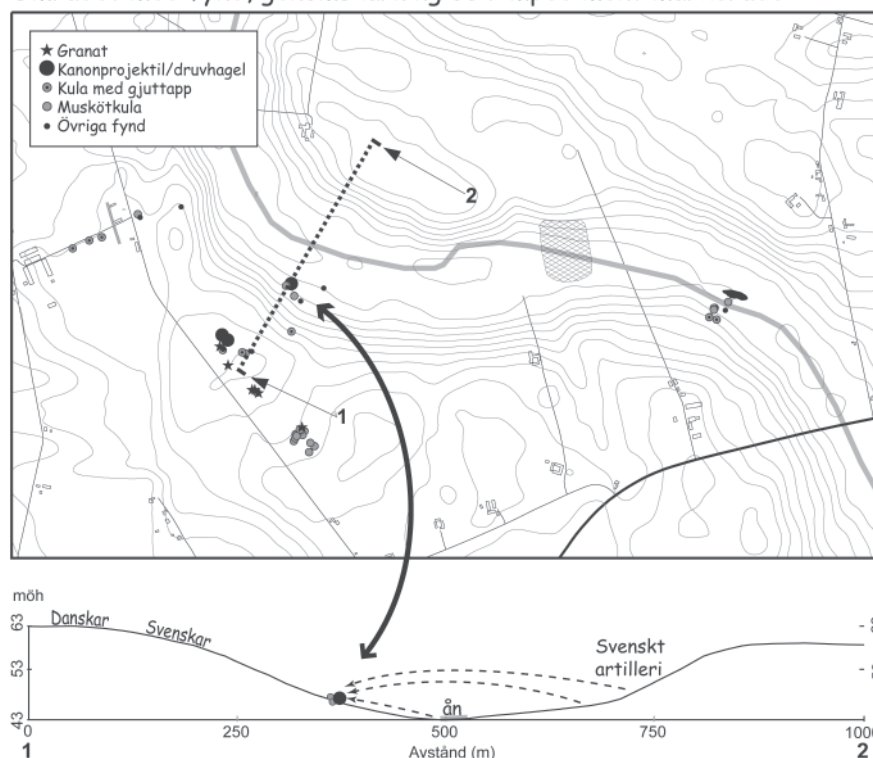
Figur 12. Överst ses en hel samt en fragmenterad muskötkula. Nederst ett druvhagelsfragment i bly. Fynden kommer från skärmytslingen i botten på dalgången.

Frågan är om det rör sig om ett danskt genombrott under striden i centern, eller en träffning mellan förtrupper, alltså innan det egentliga slaget startade. Ett normalförfarande var ofta att befälhavarna skickade förtrupper be-

stående av något sämre förband för att bereda väg för huvudstyrkan eller besätta taktiskt fördelaktiga punkter i terrängen (jfr. Wahlöo & Larsson 1998, s. 41). Att stå i en sluttande dalgång mitt emot en anryckande fiende kan knappast betecknas som en fördelaktig position ur ett danskt perspektiv. Dessutom utvecklade danskarna sin gruppering mycket längre bak på heden, och en trupp i dalgången skulle således ha stått helt utan understöd. Den troligaste tolkningen av vad fynden representerar, är ett dansk ge-

nombrott som utgått någonstans ifrån centerns norra flank. I röran och myllret av soldater uppstod ofta luckor mellan skvadroner och regementen som kunde utnyttjas av snabba kavalerienheter. En liten dansk ryttarstyrka kan ha siktat på att försöka bryta igenom och anfalla den svenska artilleriställning på andra sidan dalen. Ammunitionsresterna, d.v.s. musköt-kulor och druvhagel antyder att avståndet till pjäserna/soldaterna varit relativt kort, sannolikt under 200 meter. Detta visar att åtminstone de-

Området med fynd, genomskärning och impediment markerade

Genomskärning av området, mellan punkt 1 och 2. Vy från OSO.

Figur 13. Siktlinjesanalys gör gällande att svenskarna öppnat eld mot en fiende i dalgångens motsatta sluttning. Slutningsgradienten gör det i princip omöjligt att det skulle röra sig om dalande danska kulor från slagfältets center. Grafik: Jesper Olsson.

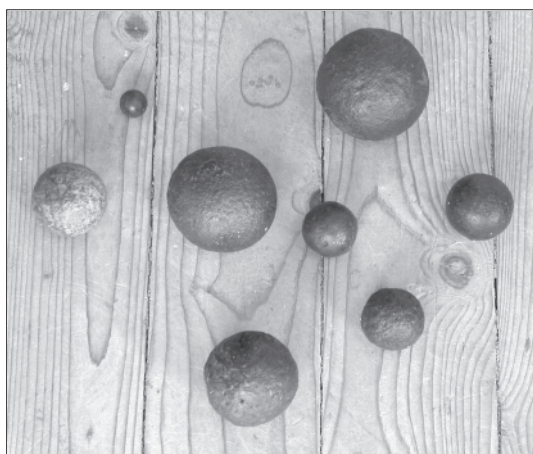
lar av det svenska artilleriet varit på väg att omgruppera framåt varefter slaget utvecklades. Vad som sedan skedde finns i nuläget ingen möjlighet att reda ut, men man kan konstatera att svenskarna förlorade två kanoner under slagets gång (Ericson m. fl. 2003, s. 252). Möjligen lyckades danskarna bryta igenom och förstöra dem innan de själva nedkämpades.

Figur 14. Druvhagel påträffade strax bakom svenskarnas andra träffen.

Fynden från centern

Genom att omsorgsfullt detektera tre sökområden i anslutning till vad som bedömts utgöra slagets initiala centrala del, påträffades musköt-kulor från infanteri, druvhagel i gjutjärn och fragment av handgranater. Druvhaglen hittades strax öster om svenskarnas bakre linje och kommer således från förbiskjutningar av danska artilleripjäser (fig. 14).

Figur 15. Druvhagel av varierande storlek som förvaras på Asmundtorps hembygdsgård. Det finns ingen säker proveniens för dessa fynd, men med all säkerhet härrör de från Ylleshed.

Bland lokalbefolkningen kring Ylleshed känner många fortfarande idag till att danskarna sköt med s. k. länklod. Denna kanonkula utgjordes av två massiva halvor, sammanlänkade av en kätting. Sådan ammunition användes främst vid sjökrigföring för att riva ned fiendeskeppens tackel och tåg (Harding 1980, s. 167), men ansågs av någon anledning på 1600-talet mycket oetiska att avskjuta på landbacken. Upprördheten var stor när länklod användes vid regelrätta markslag. Pjäsmanskap som föll

i fiendens händer efter att ha avfyrat sådana laddningar fick lätt "ein schlechtes böses Quartier" (Cederlöf 1951, s. 126). De danska artilleristerna i slaget vid Ylleshed blev massakrerade av förbittrade svenska infanterister som sett kättingarnas effekt i de egna leden.

De viktigaste fynden som markerar att vi faktiskt funnit platsen där soldaterna i mitten för första gången sett

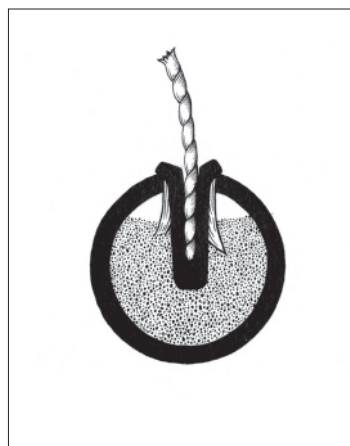

Figur 16. Ett danskt länklod förvarat på hembygds-gården i Asmundtorp. Längden är ca. 45 cm, och vikten beräknas till ca. 3 kilo.

varandra i vitögat, är fynden av handgranatsfragment. Det är troligt att de kilotunga runda granaterna som längst kunde hivas iväg mellan 25-30 meter, ett knappt avstånd när man betänker deras splitterverkan. Under 1500- och 1600-talet utvecklades handgranaten som närstridsvapen. De kunde vara behållare av glas, lera eller gjutjärn som fyllts med svartkrut och försetts med lunta (fig. 17). Det fanns även speciella granater av papp eller plåt som kanske mer skall betraktas som konventionella sprängladdningar. Handgranaterna bars i stora väskor av läder eller linne. Mellan tio och femton granater kunde en grenadjär få släpa på inför ett slag (Boudet et al 1967, s. 276). Det gällde att efter antändning kasta granaten så den exploderade i rätt ögonblick. Att kasta för tidigt innebar att fienden kunde kasta tillbaka den, och följden av att vänta för länge behöver knappast någon förklaring. Granaterna verkade dels genom sin chockverkan vid detonationen, men framförallt genom grova splitter. Grenadjärerna som kastade dem var utvalda för sin goda fysik, och i varje

infanteriskvadron om 150 man fanns oftast ett tiotal av dessa specialsoldater. Om inte annat kunde de kännas igen på att de aldrig bar bredbrättade hattar, då sådana skulle ha hindrat armrörelserna när granaterna skulle kastas (jfr Åberg & Göransson 1976, s. 52).

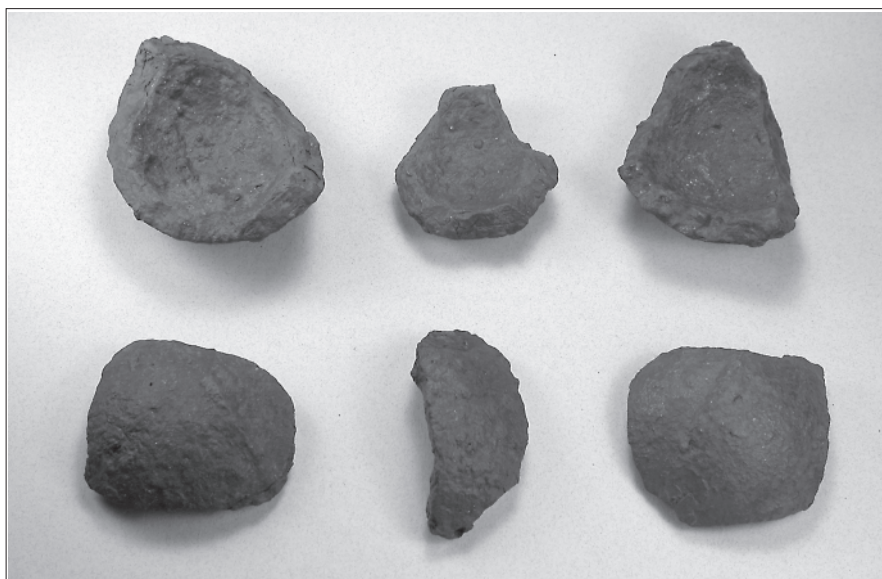
I centern konstaterades också föga förvånande en förtätning av musköt-kulor. Mest troligt är det fråga om danska kulor som vars skyttar antingen hållit för lågt, eller också har kulorna bromsats upp då de slagit igenom sina mål. Eldöppnandet med musköt undveks som tidigare nämnts på avstånd överstigande 75 m, men med täta förband av skyttar kunde striden i undantagsfall inledas på upp till 150 meters håll genom salveld. Eldhastigheten är svårberäknad, men

Figur 17. En svensk handgranat i genomskärning. Hållrummet är fyllt med svartkrut och luntan sitter nedstoppad i ett fångör av papper. Teckning Björn Nilsson (omarbeting efter Åberg & Göransson 1976, s. 52).

BO KNARRSTRÖM

Figur 18. Fragment av handgranater från slagfältet. Godstjockleken ligger runt 10 mm.

eftersom hela proceduren fram till avfyrning enligt olika reglementen krävt mer än 40 handgrepp (Keegan 2003, sid. 367), har man tidigare räknat med 8 - 10 minuters mellanrum för varje skott. I stridssituationer hade

man dock knep för att få upp hastigheten, och det finns skriftliga belägg för att man haft kulor i munnen, som snabbt kunde spottas ned i loppet (Cederlöf 1951, sid. 138f). Sannolikt kan man snarare räkna med ett skott

Figur 19. Muskötkulor från slagfältet. En del har gjuttappen kvar, och dessa har troligen på samma sätt som pistolkulorna surrats fast i färdigställda kruthylsor av papper.

varannan minut, även om glödrester i pipans botten kunde orsaka vådaskott om krutet östes i alltför snabbt efter sista avfyringen.

En desperat försvarsstrid

Vid nuvarande Brinkagården, mitt emot Tirups kyrka på andra sidan dalsänkan, utspelades mycket hårda strider. Här dödades den näst högste svenske befälhavaren, fältmarskalk Helfmelt tillsammans med flera andra högre chefer. Danske kungen förde befälet på högerflygeln och hade följaktligen valt att koncentrera merparten av sina elitregementen till just denna plats. De danska styrkorna var således överlägsna både i artilleri och i antal soldater. Följden blev en stor manspillan på den svenska sidan när avdelningarna bröts sönder under fiendens tryck. Danskarna lyckades trycka ned de splittrade svenska enheterna i dalgången, och tidigare fynd av grovkalibriga kanonkulor i åkern nedanför Tirups kyrka visar att danskt artilleri haft utrymme att gruppera ända fram till dalens västra kant. I flera källor anges att det sista avgörande danska anfallet kom av sig när man från dalgången fått syn på de småländska bönderna. I tron att detta utgjorde reserver i form av starka arméenheter, avbröts förberedelserna. Ingen vet varifrån danskarna såg bondehären, men en siktlinjesanalys ger tre möjliga platser (fig. 20, 21, 22 och 23).

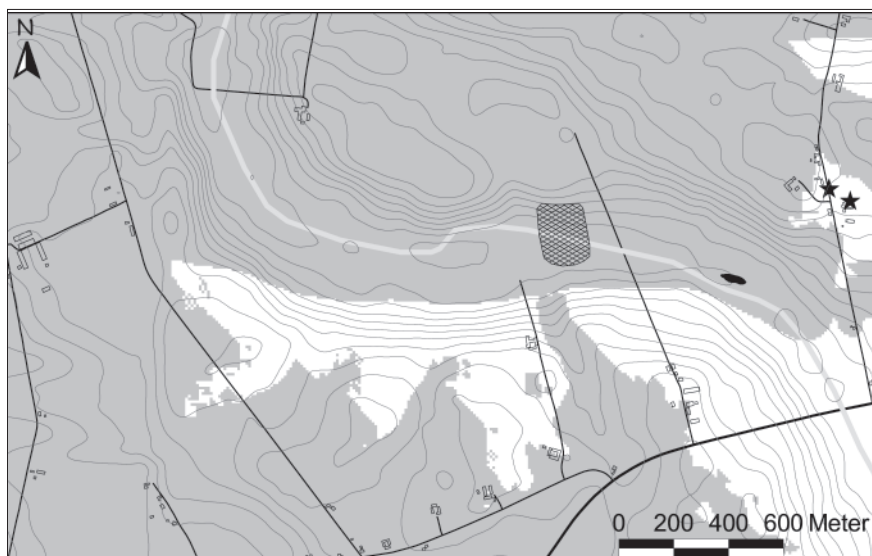
De upprivna svenska enheterna, varav många utan sina chefer och med decimerat manskap, lyckades under strid

dra sig bakåt och bromsa den danska framryckningen. Fortfarande stridsdugliga soldater strömmade ned från den huvudsakliga slaglinjen och bet sig fast vid en större skogsholme (fig. 23. A). Vad man vet ingick i denna sammanblandade styrka delar av Värmlands och Västerbottens regementen (Isacson 2000, s. 90). Vad som inte framgår av de samtidiga skildringarna eller kartmaterialen, är varför danskarna inte lyckades penetrera de redan illa tilltygade svenska enheterna några hundra meter söderut, mellan Brinkagården och Tirups kyrka. I syfte att försöka få en uppfattning om händelserna där metalldetekterades ett mindre område intill ett ca 80 meter långt impediment som ligger utmed Råån (fig. 23, B). Det buskklädda impedimentet utgörs av berg i dagen med en höjd av två till tre meter. Det märkliga är att terrängformationen inte syns vare sig i det moderna kartmaterialet eller på flygfoton. Metalldetekteringen framför höjden resulterade i flera fynd av muskötkulor samt en och annan hästsko. Detektorerna stördes dock kraftigt av en närbelägen högspänningsledning, och det finns all anledning att tro att det finns betydligt mer att hitta i samma område.

Oavsett vilket, så har skotten fallit från den steniga förhöjningen, och riktningen anger att det är fråga om svenska kulor. Eldgivning och om-laddning har kunnat ske i skydd av berget, en fördelaktig position inte minst när man betänker att det framsläpade danska artilleriet gav ihållande eldunderstöd. I det följande ges ett

Bo KNARRSTRÖM

Figur 20. Siktlinjesanalys. Stjärnorna markerar området för bönderna invid Tirups kyrka. De ljusare delarna på detaljkartan anger från vilka platser dessa har varit synliga. Med tanke på rökutvecklingen från vapen, damm och gräsbränder i slagfältets center (det vänstra vita området i bilden), är det närmast uteslutet att de skulle ha upptäckts därifrån. Grafik: Jesper Olsson.

Figur 21. Foto taget från stridsområdet i centern. Det vore osannolikt att någon härifrån genom röken från vapen och gräsbränder hade kunnat urskilja trupper som stått bakom och intill Tirups kyrka.

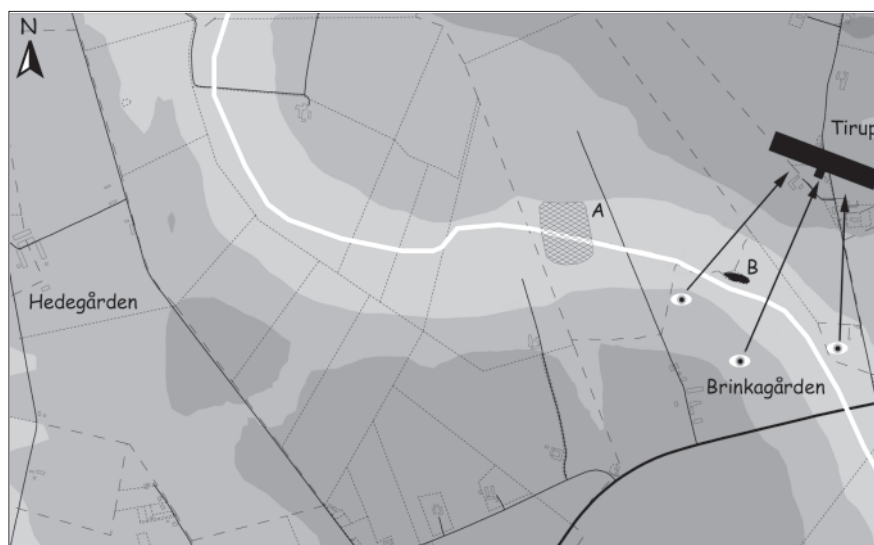

META NR 4 2004

Figur 22. Ett foto taget från sluttningen vid Tirups kyrka. Så här nära, ca 180 meter från kyrkan, måste dansk trupp ha varit för att kunna upptäcka att massformationen inte bestått av reguljär trupp. Eftersom de enligt samstämmiga uppgifter misslyckades med detta, kan vi dra slutsatsen att danskarna helt enkelt inte förmått tränga fram genom dalgången.

Figur 23. Tolkning utifrån siktlinjesanalysen. Tre punkter i terrängen varifrån danskarna kan ha sett bondehären vid Tirup. Det mest sannolika är att man upptäckt dem från den motsatta höjden vid Brinkagården. Avståndet är ca. 500 meter. Notera även det avlånga svarta impediment (B) som ligger strax norr om Råån. Det större skrafferade området markerar ett större, vid slaget skogsbevuxet impediment (A) där det också ligger ett stenbrott. Grafik: Jesper Olsson.

möjligt scenario över händelseutvecklingen, baserat på analyserna av de arkeologiska spåren:

Efter att flera svenska avdelningar på vänsterflygeln nästan upphört att existera som formationer, och med många av sina officerare stupade eller saknade, sviktar slutligen linjen. Så gott det låter sig göras retirerar man från de utsatta positionerna, och i mån av ork och vilja släpar man med sig sina sårade närmaste kamrater. Det enda skydd som står till buds undan duschar av druvhagel eller solida grova kanonkulor, är stenhöjden på andra sidan Råån. Där samlas soldater från flera olika enheter - några i Västerbottningarnas blå uniform, några i röda från Värmlandsregementets vänstra flygel. En del gulklädda rytare utan hästar från den stupade Goes dragonförband, samt stridande

ädlingar som ansluter från resterna av Adelsfanan. De svårast skadade förs bakom åsen där de ligger i säkerhet från den danska elden, medan fördelaktiga eldställningar intas på krönet. De lättast sårade ligger bakom skyttarna och laddar musköter för brinnande livet, vilket får till följd att en kontinuerlig spärrelid ligger tät över Råån (fig. 24).

Det är trots den torra årstiden svårt för danskarna att med intakta enheter forcera åbranterna och göra samfällda attacker. Ryttarna fällt allteftersom de kommer upp andra sidan, och deras förluster ökar. Den svenska elden från det större impedimentet vid stenbrottet förhindrar effektivt en dansk omfattning till vänster. Återstår en kringgående rörelse till höger. Det är sannolikt i detta kritiska ögonblick man får syn på den väldiga människomassan

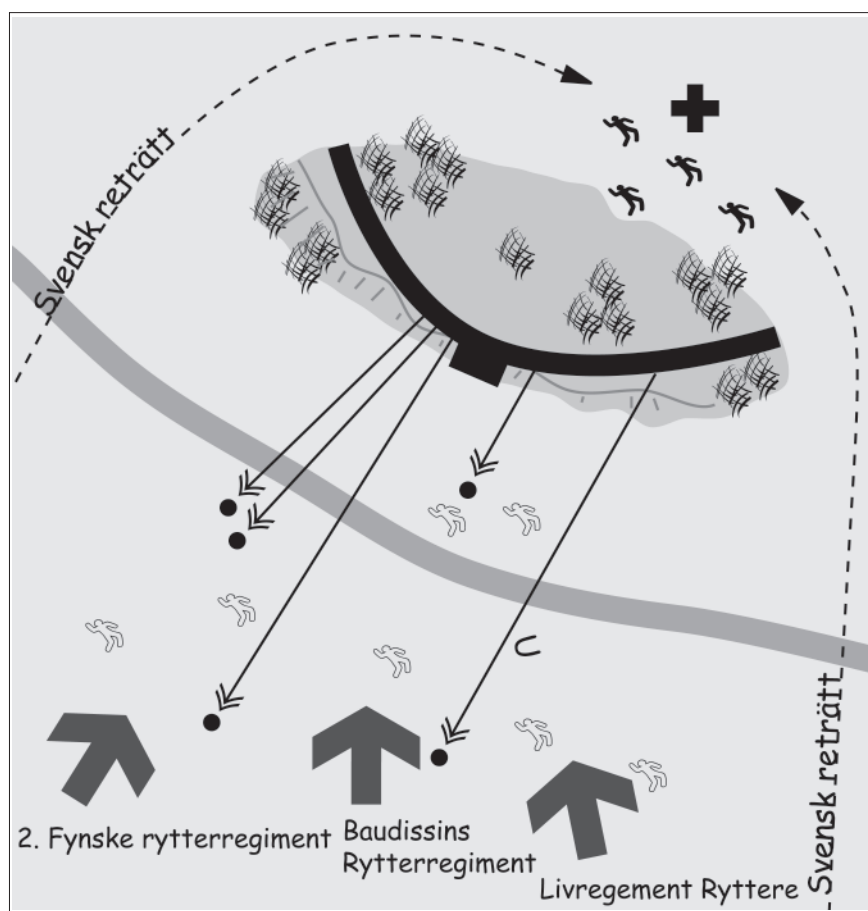
Figur 24. Stenimpedimentet ur danska rytteriets synvinkel. Tirups kyrka i bakgrunden.

vid Tirups kyrka. Med trummor och flaggviftande lurar bondehären danskarna, som tror att det rör sig om tunga förstärkningar. En stark svensk reserv är för mycket att bita i, och de förlustbringande anfällen avbryts. Sperling låter genomföra motattacker som stabiliserar läget, och hotet om ett katastrofalt genombrott är avvärjt.

Slutsatser

Efter den trots allt relativt begränsade fältinsatsen är det ändå möjligt att resonera kring några av de enskilda händelser som utspelat sig på slagfältet. Vi hittade rester efter den närmast mytomspunna muren (som egentligen var två murar) som hindrade Karl

Figur 25. Grafisk bild över händelse-scenariot vid stenimpedimentet. Delar av splittrade svenska enheter biter sig fast på krönet, medan de sårade ligger i skydd strax bakom. Danska kavalleriförband försöker gå över Råån, men möts av en veritabel spärrelld på andra sidan. Grafik: Jesper Olsson.

XI: s första attack, och vi kunde fastställa var på heden som centerns strid började. Ett fåtal fynd nere i dalgången berättade om en liten drabbning som hittills varit helt okänd - kanske som ett resultat av ett dansk försök att tysta de svenska kanonerna. De intressantaste fynden gjordes vid stenimpedimentet i dalgångens södra del. Om tolkningen är riktig, ser vi här spåren efter de splittrade svenska enheternas kamp mot en överlägsen fiende.

Det får bli militärhistorikernas uppgift att i framtiden mer övergripande evaluera arkeologins bidrag till historieförståelsen, men för vår egen del har arbetet på slagfältet givit helt ny kunskap om vilka metoder som kan och bör tillämpas. Dessutom har vi tvingats till en brant inlärningskurva vad avser de militära artefakterna. Vilken kula med den eller den kalibern kommer från vilket vapen, vilka ballistiska egenskaper har en musköt-kula, och vad skiljer ut en kavallerihästsko från en arbetshästs skoning? Föremålskunskapen är - som i all annan typ av fältarkeologi - helt avgörande för att man med någorlunda trovärdighet kunna tolka vad fynden egentligen representerar i form av händelseförlopp.

Den arkeologiska undersökningen av bataljplatsen vid Ylleshed har som tidigare redovisats möjliggjort dokumentation av tidigare okända skeendena. Någon av dessa kan ha varit av avgörande betydelse för stridens utgång, medan andra kanske lika gärna hade kunnat fortsätta ligga begravda i

glömskans mörker. Relevansen av varje enskilt fynd kan vara svårt att utvärdera, men denna problematik är inget specifikt för just slagfältsarkeologi. Till skillnad från rent förhistoriska undersökningar har insatser på platser där historiska drabbningar gått av stapeln bra förspänt med samtida skriftlig dokumentation, även om denna är bristfällig och partisk. Fynden och de arkeologiska tolkningarna av händelser på slagfältet vid Ylleshed har relativt enkelt kunnat infogas som komplement i det befintliga kunskapsläget. Generellt sett är det väl annars så, att ju längre tillbaks i tid vi kommer desto mer har arkeologin att erbjuda eftersom de skriftliga källorna är färre. Ofta handlar det om att fylla ut rena kunskapsluckor. Men, återigen måste det framhållas att historien kring segrar och nederlag även på yngre tiders slagfält brottas med många problem, och detta trots att arkiven svämmar över av dokument. Om vi inte ens i dagens informationssamhälle kan lita på sanningarna bakom statistik och nyhetsrapporter, vilken tilltro skall man i så fall tillmäta exempelvis den svenska stormaktstidens officiella historieskrivningar? Det är här som den historiska arkeologin - det må gälla städer, gårdar, begravningsplatser, slagfält eller vad som helst - har sin största uppgift att fylla.

Förhoppningarna är att arbetet på slagfältet skall kunna fortsättas. En närmare undersökning av platsen för ryttastriderna och de danska artilleriställningarna vid Hedegården skulle kunna ge en klarare bild av de avgörande skeendena där. Att följa centerns

strid västerut från dalgången mot landskronahället skulle ge betydligt mer information om de använda vapnen och djupet på infanteristriden. Så långt de arkeologiska resultaten och idéer om framtida insatser.

Aldrig har det väl varit så tacksamt att som arkeolog traska runt mitt i lantbrukarnas höstsådda grödor. När den planerade undersökningen och de vederbörliga tillstånden kom på tal, var det ingen av de tillfrågade markägarna som tvekade en sekund till att ge sitt bifall, trots att de höstsådda sköra plantorna redan kommit upp. En av lantbrukarna grabbade själv en detektor och medverkade som frivillig under en dags arbete. Vi har t. o. m. blivit ombedda att komma tillbaka och fortsätta projektet. Intresset har varit mycket stort från alla håll, och trycket från media var konstant de sista fältdagarna.

Avslutande tankar

Att gå på det forna slagfältet intill dalgångens kant inger en märklig känsla av ödmjukhet. Blickar man ut över fältet intill Hedegårdens allé, är det lätt att förnimma stridsvimlet, brakket av pistoler, klangen från korsade värjor och hästars gnäggande. Här låg män och hästar huller om buller, en del döda, andra sårade, medan striden rasade. Platsen är idag fridfull och ingenting utom lokalbefolkningarnas muntliga traditioner minner om den förbittrade bataljen (monumentet står långt ifrån stridsplatsen). År 1677 utspelade sig här

dock ohyggligheter som man faktiskt inte i ett vetenskapligt sammanhang kan drista sig till att beskriva mer detaljerat, än som redan gjorts i delkapitlet om själva slaget.

Med dagens perspektiv är det märkligt att tänka sig hur människor har kunnat ställa upp sig i rader framför varandras bösspipor och kanonrör. Visserligen förelåg, liksom i nästan all militär verksamhet, ett visst tvång. Men samtidigt vet vi att de dansksvenska striderna man mot man var oerhört våldsamma och förbittrade. Manskaper på båda sidor tycks ha ansett sig haft skäl att slåss, och att länderna utgjort varandras arvfijender genom decennier gjorde förmodligen inte saken bättre.

Det kan också vara svårt att förstå varför arméenheter i princip alltid uppträdde i massformationer, men det berodde till stor del på att truppleddningen endast kunde ske genom att överbefälhavarna konkret såg vad som hände, åtminstone i bataljernas inledningsskeden. Det fanns faktiskt inte så mycket att välja på vad gällde den övergripande taktiken. Att man sedan formerade sig i täta infanteriformationer inom de olika enheterna när ett slag väl utvecklats, kan antagligen förklaras utifrån det dominerande och farligt rörliga kavalleriet. Att många föll för fiendens artilleri- och musköteld var priset som måste betalas för att undvika att skyttelinjerna sprängdes av tunga ryttarattacker. Trots allt var det också så att de tunnare skyttelinjerna klarade sig med färre förluster från motståndarnas

BO KNARRSTRÖM

skjutvapen, än de äldre tätt sammanpackade fyrkanterna (jfr. Ericson m. fl. 2003, s. 441).

En arkeologisk undersökning av ett gammalt slagfält genererar som synes en stridström av kallt tekniska frågor och funderingar kring allt från vapenverkan och stridsavstånd, till dåtidens

taktiska överväganden och krigets psykologi.

Men inte för ett enda ögonblick under arbetets gång har vi glömt de danska, svenska, finska och tyska pojkar som sköts sönder och samman på ett dammigt fält någonstans i Skåne, den vackra högsommardagen 1677.

Figur 26. Monumentet över slaget.

Några ord till tack

Som projektledare vill jag främst rikta ett stort tack till markägarna runt Ylleshed. Min andra tanke går till projektmedarbetarna Håkan Svensson och Annika Knarrström som med ovärderliga kunskaper om metall-detektering respektive GPS-system tåligt klafsade runt i leran. Här skall även nämnas insatser av Maria Johansson, Jesper Olsson och Christian Turesson.

Tack till Riksantikvarieämbetets fond för Forskning och Utveckling som tog chansen att finansiera fältarbetet. Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen och Kungliga Patriotiska Sällskapet har generöst tilldelat medel som möj-

liggjort färdigställandet av denna artikel. Jag vill även påtala stödet från chefer och kollegor på Riksantikvarieämbetets UV Syd-kontor som hjälpt till på alla tänkbara sätt.

Jesper Olsson, Henrik Pihl, Björn Nilsson, Kennet Stark och Göte Göransson har alla bidragit med bildmaterial och/eller digitala bearbetningar. Historikern och författaren Claes-Göran Isacson var hygglig nog att för ett ögonblick lämna sina egna manus för att läsa och kommentera denna text. Slutligen även tack till hembygdsföreningen i Asmundtorp.

Bo Knarrström är Fil. dr. i arkeologi och verksam vid Riksantikvarieämbetets UV-kontor i Lund.

Literatur

- Alm, J. 1927. *Vapnens Historia*.
- Artéus, G. 2000. Svensk arméstridstaktik från Gustav Vasas tid till våra dagar. I Dahl, P. (red.): *Svensk Militärhistorisk Atlas. En guide till klassiska slagfält och krigsskådeplatser i Sverige*.
- Boudet, J. 1967. *Arméernas världshistoria*. Del II, 1300 - 1700. Från Soliman till Vauban.
- Björlin, G. 1885. *Kriget mot Danmark 1675 - 1679*.
- Cederlöf, O. 1951. *Vapnens historia. I sammandrag från antiken till 1800-talets slut*.
- Englund, P. 1998. *Poltava. Berättelsen om en armés undergång*.
- 1991. *Förflutenhetens landskap*.
- Ericson, L. 1998. Kronans knektar. I Bergsten, M. (red.). *Stormaktstid. En antologi om svenskt 1600-tal*.
- Ericsson, L., Hårdstedt, M., Iko, P., Sjöblom, I. & Åselius G. 2003. *Svenska slagfält*.
- Folin, S. 1999. Krig ur antropologiskt perspektiv. I Sandstedt, F. & Roth, T. (red.). *Athena och Ares*. Statens Försvarshistoriska Museer. Skrift nr 3.
- Harding, D. (ed.). 1980. *Weapons - an international encyclopedia from 5000 BC to 2000 AD*.
- Hildebrand, S. 1918. *Karl XI: s Almanacksanteckningar*.
- Isacson, C.-G. 2000. *Skånska kriget 1675 - 1679*.
- Jönsson, Å. 1993. *Historien om en stad*. Del I. Landskrona 1413 - 1804.
- Keegan, J. 2003. *Krig och kultur*.
- Reid, W. 1984. *Vapen genom tiderna*. Kastvapen och Eldvapen.
- Rosander, L. 2003. *Sveriges Fältmarskalkar. Svenska fältherrar från Vasa till Bernadotte*.
- Rystad, G. 2003. *Karl XI. En biografi*.
- Skansjö, S. 1997. *Skånes historia*.
- Smedberg, M. 1994. *Om stridens grunder. Från Waterloo till kryssningsrobotar*.
- 2001. *Militär ledning. Från Napoleonkrigen till Bosnienkrisen*.
- Stade, A. 1983. Fältslagen under skånska kriget. I Askgaard, F. & Stade, A. (red.). *Kampen om Skåne*.
- Sundberg, U. 1998. *Svenska krig 1521 - 1814*.
- Wahlöö, C. & Larsson, G. 1996. *Sextonhundrasjuttiosex. Minnet av historien. Historien om minnet*. Föreningen Gamla Lund Årsbok 78.
- 1998. *Slaget vid Lund. Ett mord och icke ett fältslag*.
- Åberg, A. 1951. *Snapphanarna*.
- Åberg, A. & Göransson, G. 1976. *Karoliner*.
- Österberg, E. 1997. Den andra sidan av myntet. Kvinnorna under stormaktstiden. I Nilsson, S. Å. & Ramsay, M. (red.). *1600-talets ansikte*. Symposier på Krapperups Borg 3.

Bilder av skånsk uppdragsarkeologi hos allmänheten och i dagspress

Anders Högberg

Abstract

The picture of Scanian contract archaeology in the public opinion and the daily press
The study looks at the public picture of archaeology and how contract archaeology has been presented in Scanian newspapers during the last years. The study is based on a questionnaire and on a selection of articles from the daily press. The result is compared with previously published studies.

Inledning

Den sociala relationen mellan arkeologi och allmänhet baseras i mångt och mycket på den arkeologiska förmedlingen. Det är härigenom arkeologin kommunicerar. Belägenheten för denna relation tydliggörs i kommunikationen och genom att studera denna kan relationens tillstånd iakttas (se exempelvis Welinder 1987, 1991, 1997, 2000, André et al 2001). En stor del av förmedlingen sker genom dagspressen. De som tar del av denna, får också ta del av en betydande del av arkeologins verksamheter.

Denna studie undersöker allmänhetens bild av arkeologi och hur uppdragsarkeologin i Skåne syns i dagspressen de senaste åren. Utgångspunkt är frågorna: hur ser allmänhetens bild av arkeologi ut? Hur presenteras uppdragsarkeologin i dagspressen? Första frågan behandlas genom en enkätundersökning, den andra genom en studie av valda nyhetsartiklar från skånska dagstidningar. Studiens insamlade källmaterial är litet, varför en stor del av texten förlitar sig på andra publicerade studier. Texten avslutas med några reflektioner kring arkeologi i dagspress och allmänhetens bild av arkeologi.¹

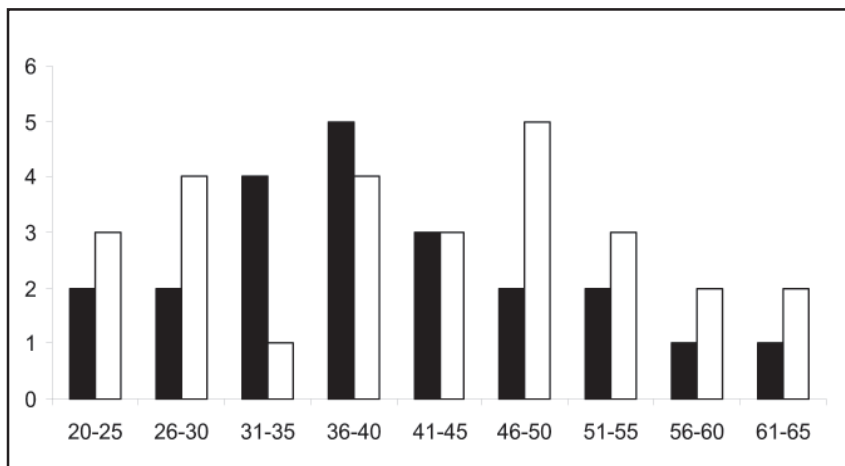
Läsaren av denna text kommer att upptäcka flera citat från och referenser till Stig Welinder. Detta beror på att Welinder i flertalet artiklar och böcker studerat de frågor som denna text behandlar (se exempelvis Welinder 1987, 1991, 1997, 2000; André et al 2001).

Hur ser allmänhetens bild av arkeologi ut?

Inom ramen för B-kursen i arkeologi vid Mithögskolan i Östersund har studenterna genom intervjuer undersökt allmänhetens inställningar till arkeologi (André et al 2001). Genom att bland annat ställa frågan "Vad är arkeologi?" till människor i sin omgivning har de undersökt vilka asso-

ciationer arkeologi väcker: "Associationerna handlar om utgrävningar, gamla fynd, forntiden och historia, men också om stenåldern, jord och sten, kol-14-metoden, pyramider, Jurassic Park, mosslik, silverskatter, Guldrummet, Ismannen, ödesbölen, Gustav VI Adolf, dinosaurier, Lucy, egyptiska gravar, gamla saker ..." (André et al. 2001, s 177).

Utgrävningar och letandet efter gamla föremål är dominerande associationer till arkeologi. Av studien framgår också att arkeologi har ett skimmer av mystik över sig. Saker ska upptäckas, mysterier ska lösas och pussel ska läggas. Arkeologin framställs i detta som ett i det närmaste obegripligt detektivarbete och skildras i mångt och mycket mer som en hobby än som ett yrke.

Figur 1. Ålder och könsfördelning enligt de besvarade enkäterna. 150 enkäter distribuerades, 50 svar inkom. I ett av dessa har ålder och kön inte angivits varför endast 49 svar finns med i diagrammet. Värt att notera är den skeva könsfördelningen inom åldersgrupperna 31-35 och 46-50 vilket kan vara en källkritisk aspekt. Svart stapel för kvinna, vit stapel för man.

Arkeologi betraktas som underhållning. Som sammanfattning av allmänhetens syn på arkeologi framförs två olika associationsriktningar - dels det exotiska, främmande och nervpirrande, dels det jordnära och hantverksmässiga (André et al. 2001).

En enkätundersökning

Det sena 1990-talet och början av 2000-talet var en hektisk tid för skånsk uppdragsarkeologi. Omfattande utgrävningsprojekt genomfördes med RAÄ UV-Syds Västkustbanan och Malmö Kulturmiljös Öresundsförbindelsen och Citytunnelprojektet som de största. Hundratals projektanställda arkeologer arbetade under denna tid i regionen och 1000-tals hektar mark har undersökts.

Jag var nyfiken på hur allmänhetens bild av arkeologi ser ut efter dessa projekt. Stämmer den överens med den bild André et al (2001) presenterat? Om inte, vad avviker? En mindre enkätundersökning genomfördes med syfte att undersöka detta. Frågan som ställdes var: Vad får arkeologi dig att tänka på? Enkäten mångfaldigades och delades ut till vänner och bekanta, dvs. "för svenska folket tvivelaktigt statistiskt representativa grupper" (André et al 2001, s 177), med avsikt att de i sin tur skulle dela ut den på sina arbetsplatser. Jag betonade att enkäten inte skulle ges till personer som vet vem jag är, då jag inte ville ha svar som kanske kunde associerar mer till mig som person (arkeolog) än till den enskildes bild av arkeologi. Enkäten be-

svarades skriftligt. Det måste här poängteras att enkätundersökningen är liten. Resultatet skall därför inte överdrivas och jag ber läsaren att ha undersökningens begränsningar i åtanke. Omkring 150 stycken enkäter delades ut, 50 svar inkom. Ålder och könsfördelning framgår av figur 1. Alla citerade svar är återgivna exakt efter originalen. De som besvarat enkäten är bosatta i och arbetar eller studerar i sydvästra Skåne. Enkätundersökningen genomfördes under vintern 2002/2003.

Svaren är mycket olika, några är utförliga andra korta, några formulerade som meningar "Arkeologer gräver upp mycket gamla saker för att undersöka dem, t.ex. hur gammalt kan det vara, om det är en människa eller ett djur, såna saker", andra enstaka ord "yxa". För att få grepp om vilka associationer arkeologi ger klassificerades och sammanställdes svaren utifrån ord de innehåller (fig. 2). Ibland var denna indelning lätt att göra. Svaret "yxa" exempelvis betraktas som ett svar att lägga till gruppen "gamla saker och äldre föremål". Andra svar var svårare att hantera. Den citerade meningen ovan t.ex. innehåller många ord och associationer. Formuleringen "arkeologer gräver" lades till gruppen "gräva, grävredskap". Den följande formuleringen "mycket gamla saker" sorterades till gruppen "gamla saker och äldre föremål" och "för att undersöka dem" lades i gruppen "undersöka och beforska". Bisatsen "t.ex. hur gammalt kan det vara, om det är en människa eller ett djur, såna saker" betraktades som en precisering av formu-

Ord och associationer i svaren	Antal
Gräva, grävredskap	30
Gamla saker och äldre föremål	18
Det förflutna	8
Undersöka och beforska	9
Egypten, Inka, Maya, etc	9
Forntida byar, boplatser	4
Hur levde man, sammanhang	4
Indiana Jones	3
Gustav VI Adolf	3
Lära av historien för att förstå nutiden	3
Historia	2
Dåtida människor	2
Museum	2
Skelett	2
Vikingar, evolution, stenålder, tråkiga människor, fornlämningar, problem, hinder, Jurassic Park, intressant, dagens språk, varför olika kulturer, hela v år existens, kultur, gamla goda tiden, abstrakt kunskap, benhögar, barndomsdröm	1 var

Figur 2. Vad får arkeologi dig att tänka på? Klassificering och sammanställning av enkätsvaren utifrån vilka ord och associationer de innehåller. Eftersom ett svar kan innehålla många olika associationer är det totala antalet i högra kolumnen större än antalet inkomna enkätsvar.

ringen ”för att undersöka dem” och har därför inte beaktats i sammanställningen. Meningsexemplet gav alltså tre olika associationsindelningar: ”gräva, grävredskap”, ”gamla saker och äldre föremål” samt ”undersöka och beforska”.

Som framgår av figur 2 har frågan ”Vad får arkeologi dig att tänka på?” fått de som besvarade enkäten att framför allt tänka på gräva, gamla saker, det förflutna samt i tid och rum avlägsna och spännande platser och kulturer som Egypten, Inka, Maya etc. Fyra associationer till ”forntida boplatser”, fyra till ”hur levde man” och två till ”dåtida människor” berör då-

tida människor och deras vardag. Tre svarade ”Indiana Jones”. Lika många associerade arkeologi till ”Gustav VI Adolf”.² Andra associationer var till exempelvis vikingar, evolution, skelett, stenålder, gamla goda tiden, tråkiga människor samt problem och hinder (fig. 2).

Men att på detta sätt sammanställa ord från svaren ger inte en komplett bild av vad arkeologi får de som svarat att tänka på. Svaren handlar nämligen inte enbart om enskilda ord, utan också om hur dessa kombinerats. Orden uttrycker en sak, och så gör också sammanhanget. I exempelvis svaret ”utgrävningar, mumier, pyramider,

Det exotiska, främmande och nervpirrande		Det jordnära och hantverksmässiga		Båda		Inget	
Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
13	26%	25	50%	1	2%	11	22%

Figur 3. Enkätsvaren indelade efter helhetsintryck och associationsriktningar definierade av André et al (2001, s 178), i antal och procent.

Indiana Jones osv.” ger ordet ”utgrävningar” associationen ”gräva, grävredskap”, ”mumier, pyramider” läggs till ”Egypten, Inka, Maya etc.” och ”Indiana Jones” placeras i kategorin ”Indiana Jones”. Alltså, tre olika associationer utifrån orden enligt figur 2. Men, svaret i sin helhet ”utgrävningar, mumier, pyramider, Indiana Jones osv.” associerar mer till det spännande och exotiska än till utgrävningar. Detta har medfört att de olika svaren också har delats in efter helhetsintrycket (fig. 3). Svaren har delats in i två kategorier utifrån de i texten redan nämnda associationsriktningarna ”exotiskt” respektive ”jordnära” (André et al 2001). Det finns också svar vilka inte går att hänföra till någon av dessa associationsriktningar, exempelvis ”problem vid nybygandet (sic!) av golfbanor”.

Resultaten av den ovan redovisade enkätundersökningen överensstämmer med resultaten av undersökningen som André et al (2001) publicerade. Dominerande uppfattningar om arkeologin är att det är en verksamhet som sysselsätter sig med att gräva efter gamla saker för att undersöka det förflutna. Utöver detta förknippas arkeologi med fjärran länder och mystiska händelser.

Hur presenteras uppdragsarkeologin i dagspressen?

TV och tidningsmedier genomtränger samhället och påverkar den offentliga diskussionen och samhällsklimatet på ett högst väsentligt sätt (Hadenius & Weibull 1997, Ingelstam 1998, Weibull & Gustafsson 1999, Ideland 2002). Det är alltså tydligt att de bilder som förmedlas via medier sätter sin prägel på varje enskild individs föreställningsvärld.

Media står för en stor del av kontakten mellan arkeologin och allmänheten (Welinder 1987; André et al 2001). Uppdragsarkeologin är bland den mest synliga arkeologiska verksamheten i Sverige. Genom mass-media-rapportering medverkar den därmed i stor utsträckning till att påverka allmänhetens uppfattning om arkeologi och arkeologer (Welinder 2000). Hur ser då uppdragsarkeologin ut, återspeglad i mediernas nyhetsförmedling?

Jag har valt att i en mindre studie titta på hur arkeologin har framstått i några tidningsmedier. Utgångspunkt är de tre uppdragsarkeologiska projekt som dominerat mediernas rapportering i Skåne under de senaste åren, Malmö

Kulturmiljös projekt Öresunds-förbindelsen och Citytunnelprojektet samt projektet Väst kustbanan som drivs av RAÄ UV-Syd. Ambitionen har också varit att belysa resultatet av denna studie utifrån Welinders publicerade studier (set.ex. Welinder 1987).

Jag har studerat dessa tre projekt som en helhet. Detta medför att variationer inom eller mellan projekten inte beaktats i denna studie.³ Hänsyn har inte heller tagits till att olika journalister skrivit om respektive projekt. Artiklarna om projektet Väst kustbanan berör endast slutundersökningar, medan de från projektet Öresunds-förbindelsen och Citytunnelprojektet berör såväl utredningar och förundersökningar som slutundersökningar.

Jag har analyserat ett 50-tal pressklipp i form av nyhetsartiklar publicerade i de skånska dagstidningarna Arbetet Nyheterna (AN), Sydsvenska dagbladet (SDS) och Skånska dagbladet (SkD) från tiden mitten av 1990-talet fram till sommaren 2002.⁴ Artiklarna är framför allt hämtade från tidningarnas lokalsidor. Texter från kultur- och debattsidor har inte tagits med. Jag har tittat på de budskap som förmedlats i rubriker, underrubriker och bildtexten. Löptexten har använts för att utreda sammanhanget för de händelser artikeln beskriver.

Urvalet av artiklar har gjorts enligt Welinders definition presenterad i studien Arkeologi i massmedia: "Det arkeologiska temat är urklippets huvudtema, framförandet av detta tema är urklippets avsikt" (Welinder 1997,

s 20). Vidare har jag valt att fokusera på nyhetsklipp om uppdragsarkeologiska utgrävningar och publika visningar av dessa. Detta medför att reportage om exempelvis utställningar inte ingår i studien. I samband med både projektet Öresunds-förbindelsen och projektet Väst kustbanan publicerades mängder med artiklar om kostnader, upphandlingsförfarande och beslutsfattande. Dessa artiklar ingår inte heller i denna studie.

Information och emotion

Vid genomläsningen stod det ganska omgående klart att artiklarna utifrån rubriker, underrubriker och bildtexter grovt kan delas in i två typer: 1) informationsartiklar samt 2) känslomässigt anspelande artiklar. Jag fann det därför användbart att definiera artiklarnas framtoning utifrån begreppen information och emotion. Informativa artiklar är sådana där ord som lyfts fram i rubriker, underrubriker och bildtexter berättar t.ex. om när, varför och hur något händer samt vem som är inblandad, exempelvis "Utgrävningarna vid Dösjebro slår upp portarna i morgon" (underrubrik SkD 980630). Emotionella artiklar är texter med ord i rubriker, underrubriker och bildtexter som uttrycker känslor mer än redovisar information, exempelvis "Palissadfynd förbryllar arkeologerna" (rubrik SDS 011129). Jag har också delat upp dem efter vilken tidsform de behandlar, dvs. om händelsen som beskrivs är kommande, pågående eller avslutad. Av artiklarna i studien är cirka två tredjedelar av

Innehåll/Händelse	Kommande	Pågående	Avslutad	Antal
Information	13	14	6	33
Emotion	1	13	1	15
Totalt	14	27	7	48

Figur 4. Antalet artiklar uppdelade efter den framtoning som förmedlas i rubriker, underrubriker och bildtexter samt vilken tidsform för händelsen som refereras till i löptexten.

typen information och en tredjedel av typen emotion (fig. 4). Vad som är intressant att notera är att när artiklarna definieras och delas upp utifrån dessa begrepp är det tydligt att de skiljer sig åt, inte enbart i förhållande till vilket innehåll de förmedlar, utan också i avseende vilken typ av händelse de refererar till. Informationsartiklarna handlar om kommande, pågående eller avslutade händelser. Emotionella artiklar handlar nästan uteslutande om pågående aktiviteter. Det verkar alltså som om innehållet skiftar med sammanhanget arkeologin förmedlas i.

Vid information om kommande eller avslutade utgrävningar och aktiviteter är texternas framtoning informativa, exempelvis "Arkeologiska utgrävningar där Citytunneln ska gå" (rubrik SDS 000630) eller "Utgrävningar på 50 olika platser har gett ny kunskap om hur forna tiders Malmöbor levde" (underrubrik AN 990812). När artiklar handlar om aktiviteter som inte direkt berör ett utgrävningsarbete, som till exempel reportage om en skolklass på besök på en utgrävning, är texternas framtoning också informativ "Jordnära lektion i historia" (rubrik SDS 011002). I endast undantagsfall beskrivs kommande eller avslutade hän-

delser i känslomässigt anspelande artiklar.

När artiklar handlar om pågående utgrävningar och fältarbete är texterna dels informativa, dels emotionella. Hälften av artiklarna som behandlar pågående aktiviteter är informativa. Dessa lyfter framför allt fram grävningar och fynd, exempelvis "Nya arkeologiska upptäckter" (rubrik SDS augusti 1996), "Stenlagd väg från 500-talet funnen" (underrubrik SDS 981008) eller "Vardagsföremål avslöjar det dagliga livet" (underrubrik AN 980731). Den andra hälften av artiklarna som behandlar pågående händelser är känslomässigt anspelande artiklar och förmedlar genom rubriker eller bildtexter budskap om gåtor som ska lösas och mysterier som ska redas ut, exempelvis "Spännande fynd i brunn utanför Saxtorp" (underrubrik AN 981013), "Arkeologer hoppas lösa 5000-årig gåta" (rubrik SDS 010631) och "Mystisk palissad förbryllar i Hyllie" (rubrik SkD 010820).

Utifrån genomgången av rubriker, underrubriker och bildtexter i de cirka 50 artiklar som ingår i studien går det att dra slutsatsen att när en pågående arkeologisk verksamhet förmedlades, dvs. när arkeologer i en fältsituation

berättade om det pågående utgrävningssarbetet, då blev resultatet av mötet mellan arkeolog och journalist lika många gånger en artikel med emotionellt laddade rubriker, under-rubriker och bildtexter som en informativ dito. När arkeologer berättade om kommande eller avslutade händelser blev resultatet av mötet mellan arkeolog och journalist en artikel med informationsladdade rubriker, under-rubriker och bildtexter. När journalister berättat om förmedling och allmänhetens besök på grävningar har resultatet av mötet mellan allmänhet och journalist blivit en artikel med informationsladdade rubriker, under-rubriker och bildtexter (fig. 5).

Berättelseteman

Stig Welinder har i flertalet studier undersökt vilka bilder av arkeologi som förmedlas i dagspress och han menar att vad som i stor utsträckning förmedlas är forntidsrekonstruktionen, dvs. berättelserna om det förflutna. Ibland kopplas dessa berättelser till hur någon kommit fram till

denna uppfattning om det förflutna, dvs. berättelser om arkeologins arbetsmetoder. Welinder lyfter också fram, vad han menar är, en brist på att förmedla den arkeologiska diskussionen kring kunskap och kunskapsförändring (Welinder 1997, s 24).

Med utgångspunkt i detta har typer av berättelser som förmedlats undersökts. Ambitionen har varit att undersöka vilka frågor som vanligen förts fram i dagspressens bilder av uppdragsarkeologins verksamhet. För att titta närmare på detta har fyra hypotetiska berättelseteman konstruerats och bilden av arkeologin, så som den förmedlats genom dagstidningarnas nyhetsartiklar och reportage som ingår i denna studie, har indelats efter dessa (fig. 6). De olika berättelseteman jag valt att lyfta fram är: om arkeologi, om det förflutna, om professionen samt om diskussion kring arkeologisk kunskap. Samtliga av dessa teman är inspirerade av Welinder (1987, 1997).

Temat om arkeologi omfattar texter om aktuell information om någon form av utförd arkeologi, exempelvis

	Definition	Innehåll	Förmedlingssituation
Information	Informativa texter om att, när, var, hur och varför något händer samt vem som är inblandad.	Information om kommande, pågående eller avslutade aktiviteter.	Varierande, pressmeddelande, pressvisning in för exempelvis arkeologidagen, möte med allmänheten.
Emotion	Känslomässigt anspelade texter som vanligen innehåller någon form av värdeladdning.	Information om pågående aktiviteter.	Pressvisning med arkeologer på utgrävning. Möte med arkeologer.

Figur 5. Sammanställning av definition, innehåll och förmedlingssituation i studien av rubriker, underrubriker och bildtexter från pressklipp om de uppdragsarkeologiska projekten Öresundsförbindelsen, Citytunnelprojektet och Väst kustbanan. Kolumnrubrik "Förmedlingssituation" har bestämts utifrån innehållet i respektive artikel.

Berättelseteman	Om arkeologi	Om det förflutna	Om professionen	Om diskussion kring arkeologisk kunskap
Antal	27	20	8	1

Figur 6. Olika berättelseteman representerade i artiklar om de uppdragsarkeologiska projekten Öresundsförbindelsen, Citytunnelprojektet och Väst kustbanan. Observera att en artikel kan innehålla mer än ett tema och att artiklar om förmedling inte ingår i sammanställningen i denna figur.

texter om påbörjade utgrävningar eller texter som refererar till sambandet mellan det lagstadgade skyddet för fornlämningar och arkeologiska utgrävningar. Om det förflutna omfattar texter om arkeologers berättelser om det förflutna med utgångspunkt i uppgrävda material, exempelvis texter om pågående utgrävning och intervjuer med arkeologer om vilka resultat som framkommit. Om professionen omfattar texter om arkeologins metoder och arbetssätt, exempelvis texter om osteologianalyser, 14C metoden och arkeologer som gräver med grävmaskin, spade eller pensel. Berättelsetemat om diskussion kring arkeologisk kunskap omfattar reflekterande texter om arkeologisk kunskap och dess mening i nutid, texter med formuleringar som direkt eller indirekt manar till eftertanke och reflektion, texter som med arkeologin som utgångspunkt problematiserar, formulerar eller reflekterar kring exempelvis kunskap, kunskapsuppbyggnad eller nutida förhållanden (fig. 6). En och samma artikel kan självklart innehålla flera av dessa teman.

Av sammanställningen i figur 6 framgår att cirka 48 % av artiklarna kan

hänföras till temat om arkeologi, 36 % till temat om det förflutna, 15 % till temat om professionen och 1 % (en artikel) till temat om diskussion kring arkeologisk kunskap.

Allmänhetens uppfattningar och dagspressens bild

Den absolut övervägande delen av artiklarna som ingår i denna studie förmedlar en uppdragsarkeologisk verksamhet som gräver, hittar fynd i form av gamla saker och berättar om dåtiden utifrån det påträffade. Dessa artiklar är vanligen informativa. Även om de ibland innehåller journalistiska misstag i form av sammanblandning av fakta, namn, tidsperioder och osammanhängande återgivningar av tolknings sammanhang, exempelvis ”... en eldskadad flintdolk från yngre bondestenåldern, 2800 - 2300, och ... del av yxa från äldre bondestenåldern, 2800 - 2300” (bildtext AN 960805), ger dessa artiklar en ganska god bild av uppdragsarkeologins arbete. Detta är den ena sidan av uppdragsarkeologin som förmedlas i dagspressen, en bild som de flesta nog kan hålla med om och som här inte kommer att beröras mer.

Till detta kan läggas känslomässigt anspelade artiklar. Dessa förmedlar känslor av spänning, mysterier och gåtor. I dessa framstår uppdragsarkeologin som en abstrakt verksamhet, obegriplig för andra i sitt detektivarbete med undersökningar av mysterier. Till detta kan också läggas frånvaron av en rådande arkeologisk diskussion kring kunskap och kunskapsproduktion med anknytning till samtiden, något som Welinder påtalade redan 1997: "Den arkeologiska diskussionen syns knappast. Arkeologins människosyn och kunskapsteori, liksom diskussionen kring dessa, förblir okänd för tidningsläsarna. Läsarnas syn på arkeologisk kunskap och kunskapsförändring blir banal" (Welinder 1997, s 24).

I flera sammanhang har arkeologin lyfts fram som ett nutidsorienterat ämne. Existentiella frågor och arkeologins människosyn grundad i en humanistisk tradition har föreslagits som goda utgångspunkter för reflektioner kring dåtid, nutid och framtid att förankra i aktuella samhällsfrågor (Welinder 1986, 2000; Johansen 1998; Burström 1999).

När orsakerna till att utgrävningarna genomförs behandlas i tidningsartiklarna, handlar det om att det finns något att undersöka, dvs. sakerna ligger där och måste tas upp innan de försvinner. Det handlar också om hänvisningar till kulturminneslagen, om att göra sig en bild av det förflutna på platsen och om att skapa ett sammanhang om förflutna skeenden. "Arkeologins människosyn och kunskaps-

teori", för att knyta an till citatet ovan från Welinder (1997, s 24) eller tankar och reflektioner om arkeologins verkan och nytta i nutiden är frånvarande i dessa texter.

Jämfört med den tidigare presenterade bilden av allmänhetens uppfattning om arkeologi är överensstämmelsen stor. Det jordnära och hantverksmässiga är påtagligt närvarande i artiklarna. Det är också tydligt att de budskap om arkeologi som förmedlas genom de tidningsartiklar som ingår i denna studie väl sammanfaller med det som André et al definierar som associationsriktningen "det exotiska, främmande och nervpirrande" i allmänhetens uppfattningar om arkeologi (André et al 2001, s 178). Resultatet av möten mellan journalister och arkeologer i arbete på de undersökningar i Skåne som fått störst uppmärksamhet i media under senare år, har resulterat i texter som förmedlar bilder av arkeologer som gräver och hittar fynd samt mysterier som ska lösas och gåtor som ska knäckas.

Det är tydligt att allmänhetens bild av arkeologin, så som den framstår i ovan anförda undersökningar, bekräftas i mediernas rapportering. Det är också påtagligt att den bild av uppdragsarkeologi som dagspressen förmedlat, och som alltså i stor utsträckning motsvarar den bild som finns hos allmänheten, i hög grad hållits vid liv av mötet mellan journalister och yrkesverksamma arkeologer i en fält-situation. Då arkeologer och journalister möts på en utgrävning, händer något i detta möte som ofta resulterar

i en förmedling som bekräftar redan etablerade bilder av uppdragsarkeologins arbete och resultat. Detta medför att samma nyhet skrivs om gång på gång, dock med ständigt nya fynd och arkeologer som kulisser respektive statister. Detta konstaterande leder till ett antal frågor: Är det så att dagspressen ger en riktig bild av uppdragsarkeologins verksamheter? Är det så att uppdragsarkeologin sysselsätter sig med att gräva och hitta saker för att lösa mysterier och gåtor för att bygga berättelser om det förflutna? Eller är det så att dagspressen fokuserar på just grävandet, hittandet, mysterierna och gåtorna? Är arkeologerna "fångar" i mediabilden? Förmedlar arkeologer i fält omedvetet eller oreflekterat en bild av sig själva som passar in i redan etablerade mediabilder? Eller förmedlas denna bild medvetet? Är det kanske helt enkelt så uppdragsarkeologin ska se ut i dagspressen?

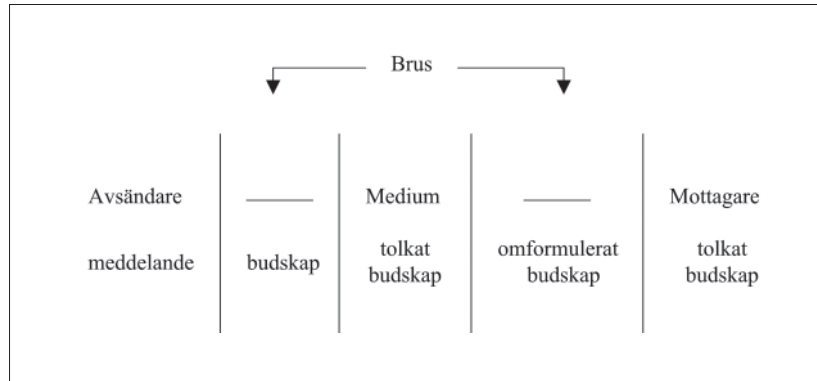
Frågorna är många och i denna studie kan de inte mer än formuleras. Avsikten är inte att utreda huruvida dessa frågor är relevanta eller inte, inte heller att finna svar. Avsikten med att fästa frågorna på papper är mer retorisk än analyserande.⁵ Vad som dock kan göras är att peka på några mekanismer som kan styra mötet mellan arkeologer och media.

Arkeologi och masskommunikation

Att undersöka vad som formar dagspressens bilder och förmedling är i detta sammanhang en omöjlig upp-

gift. Påverkande variabler och faktorer är många och alltför överskådliga. "Medierna är numera liksom mat, luft och kärlek centralt placerade i varje mänsklig verksamhet." Så inleder Johan Fornäs en diskussion om hur vardagslivet medialiserats (se Bjurström et al 2000, citatet hämtat från Ehn & Löfgren 2001). Detta har lett till att mediareporteringens orsaker och effekter svårigen låter sig mätas och analyseras. Vad som är så att säga "hönan eller ägget" är inte lätt att avgöra. Att enskilda journalister är påtagligt delaktiga i hur bilden av uppdragsarkeologin framställs är klart. De skriver artikeln. Dock, vad jag vill fokusera på här är rollen som de som formulerar det ursprungliga budskapet, dvs inom uppdragsarkeologin yrkesverksamma arkeologer, kan tänkas ha i förmedlingen.

Arkeologer står ofta inför en situation där det som ska förmedlas är avsett att nå många människor, så kallad masskommunikation (fig. 7). Mottagarna är i regel en stor publik med olika bakgrund. Eftersom avsändare och mottagare i en masskommunikation vanligen upprättar kontakt via media, exempelvis dagstidningar, är masskommunikationen opersonlig till sin natur (Pettersson & Pettersson 2000). Detta påverkar i hög grad hur budskapet når fram, då den som ska förmedla budskapet, dvs. media, får stor inverkan på hur budskapet formuleras och vad det innehåller. Det påverkar därmed också formen för hur budskapet från början bör formuleras för att kunna nå fram.

Figur 7. Exempel på en enkel kommunikationsmodell. All kontakt människor emellan är kommunikation. I en kommunikation finns alltid någon som kan definieras som avsändare respektive mottagare. Dessa kan bestå av exempelvis en eller flera personer, grupper av människor eller organisationer. Budskapet som förmedlas mellan avsändare och mottagare utgörs av ett meddelande. Budskapet kan framföras som skriven information, tal, rörelser, ansiktsuttryck, symboler etc. Meddelandet förmedlas med hjälp av en kanal, ett medium. Detta kan vara exempelvis ett telefonsamtal, radio, TV eller dagstidningar. I en kommunikationssituation är interaktionen mellan avsändare och mottagare betydelsefull. Budskapet som formulerats av avsändaren når mottagaren via ett medium. Men budskapet förmedlas inte förutsättningslöst. Mottagaren tar till sig och tolkar meddelandet utifrån egna förkunskaper och kan också exempelvis genom att svara på meddelandet, genom att ställa frågor eller anlägga ett visst ansiktsuttryck ge feedback och på så sätt påverka avsändaren till att omformulera det ursprungliga budskapet. Mediet kan påverka budskapet genom att förenkla, komprimera, lägga till eller ta bort delar av budskapet. Denna påverkan brukar kallas brus. Ett klassiskt exempel, som också gett bruset dess namn, är den brusande otydlighet som kan uppstå i en radiosändning om mottagningen inte är tillfredsställande. Hur budskapet påverkas av interaktionen mellan avsändare och mottagare beror alltså på vilken kommunikationssituationen är. Detta är extra viktigt att vara medveten om vid masskommunikation (Shannon & Weaver 1949; Peterson & Petterson 2000).

Om arkeologin inte presenterar något annat än exempelvis grävandet, fyndhittandet, mysterielösande och gåtor, så kommer budbäraren, dvs. media, att fortsätta förmedla detta eftersom dessa redan etablerade budskap tenderar att förhöja nyhetsvärdet. Därmed kommer mottagaren, dvs. allmänheten, att få ett budskap som förknippar arkeologin med detta. Förmedlingen bekräftar redan etablerade uppfattningar om arkeologin.

Arkeologi påverkar samhället i olika utsträckning. I den stund ett arkeologiskt ämne tas upp till behandling, då en uppfattning baserad på kunskap grundad i eller med referens till arkeologin yttras, startar en kommunikationskedja vilken ovillkorligen resulterar i en budskapstolkning, och i detta en uppfattning om sakers förhållanden. Tolkningen av budskapet formar åsikter. I detta har arkeologin en roll, i det att det som förmedlas av

arkeologisk kunskap används i skapande av åsikter och därmed formar uppfattningar (Lekberg 2002). Arkeologin har då en betydelse som når mer än till själva arkeologin och som får återverkningar i långt större sammanhang.

Studier visar tydligt att ett välformulerat budskap i hög grad påverkar förmedlingsresultatet (Fiske 1993). En medveten avsändare kan alltså redan då budskapet överförs från avsändare till budbärare, forma det som mottagaren ska komma att uppfatta. Arkeologer har i detta möjlighet att påverka budskapet och berätta annat än redan etablerade sanningar och istället föra fram sådant som inte ligger inom ramarna för det redan sagda.

Det finns alltid någon som ger arkeologin mening. Det kan vara arkeologen, media eller mottagaren. Vad som är klart är att den mening arkeologin får avgörs av samtliga inblandade i kommunikationen. Här har arkeologer möjlighet att påverka. Vill arkeologer förmedla en annan bild av sitt ämne än grävandet, fyndletandet, gåtornas och mysteriernas, måste budskapen formuleras annorlunda. Då krävs eftertanke kring frågor om när, vad, hur och varför något ska förmedlas.

Avslutning

Det finns så här avslutningsvis anledning att poängtera studiens begränsningar genom att påminna om några av utgångspunkterna. Vad som studerats är allmänhetens bild av uppdrag-

sarkeologin. Detta har gjorts genom en begränsad enkätundersökning. Vad som också studerats är hur delar av den verksamhet som uppdragsarkeologin i Skåne bedrivit de senaste åren, representerad av tre utgrävningsprojekt, syns i skånsk dagspress. Detta har gjorts genom att undersöka dels rubriker, underrubriker och bildtexter, dels det sammantagna intrycket av respektive tidningsartikel. Det som presenterats är endast representativt inom ramarna för dessa utgångspunkter. Studier med andra utgångspunkter och av andra uppdragsarkeologiska verksamheter, i Skåne eller i andra delar av landet, kan alltså se annorlunda ut. Exempelvis skulle det vara intressant att se vilka effekter det fått på studiens resultat om de uppmärksammade utgrävningarna i Uppåkra utanför Lund, genomförda av Institutionen för arkeologi och antikens historia i Lund, inkluderats i studien av artiklar från dagspressen.

Resultatet av denna undersökning är mycket likt det resultat Welinder presenterade i sin studie av tidningsartiklar från år 1985 (Welinder 1987). Vad denna studie kan sägas bidra med är ett uppdaterat källmaterial och några reflexioner. Welinders många studier har publicerats i omgångar sedan 1987. I dessa har, bland mycket annat, arkeologins ensidighet i dess förmedling lyfts fram. Då lite verkar ha förändrats är det uppenbart att de uppfattningar och synpunkter som publicerats av Welinder inte fått genomslag i de senaste årens förmedling av uppdragsarkeologin till den skånska dagspressen. Detta trots att

ANDERS HÖGBERG

mycket har förändrats inom uppdragsarkeologin. Nya metoder, ambitioner att bryta ner dualismen mellan uppdragsarkeologin och universitetsbaserad arkeologi, uttalade direktiv att göra forskning till en del av den uppdragsarkeologiska verksamheten, krav på vetenskapliga program, reflektioner kring arkeologi som en aktiv del i en samhällsdebatt, omfattande förmedlingsaktiviteter samt reflexiv arkeologi är några exempel (se exempelvis Proposition 1993/1994:177; För Kännedom 1995; Johansen 1998; Burström 1999; Angelin Holmén 2001; Rudebeck m.fl. 2001, Berggren & Burström 2002; Högberg & Rudebeck 2003). Dessa inomvetenskapliga förändringar har inte fått genomslag i de bilder av skånsk uppdragsarkeologi som förmedlats i

dagspressen. Inte heller i allmänhetens uppfattningar om arkeologi.

Anmärkning

Denna text har vuxit fram ur livliga och berikande samtal och diskussioner med kolleger i min omgivning och inte minst som en del i det intensiva grupparbetet med projektet Människors platser. Tack till de som hjälpt mig få fram material: Eva Lindhé, Nils Björhem, Raimond Thörn, Bo Knarrström och Mac Svensson. Tack också till de som hjälpt mig med att besvara enkätundersökningen.

Anders Högberg är antikvarie vid Malmö Kulturmiljö och tillika doktorand i arkeologi vid Lunds universitet

Noter

1. Texten har till delar sitt ursprung i ett behov av en omvärldsanalys inom projektet Människors platser (Högberg 2003).
2. Indiana Jones och förre kungen är alltså lika populära, detta förmodligen dels för att det var länge sedan en repris av Jakten på den försvunna skatten visades på TV, dels för att ett inslag där Gustav VI Adolf deltog i en arkeologisk utgrävning visats i ett av SVT:s vetenskapsprogram veckorna innan enkäten delades ut.
3. Detta gör orättvisa åt varje enskild utgrävning, då variationer och det unika väljs bort till förmån för det generella. Men, ambitionen har varit att studera det sammantagna intrycket, inte enskilda utgrävningsplatsers eller institutioners förmedling.
4. Dessa projekt har presenterats i flera andra tidningar, exempelvis Metro, Helsingborgs Dagblad, Nordvästra Skånes tidningar, Dagens Nyheter och Kvällsposten GT. AN, SDS och SkD är dock de som flitigast och med störst kontinuitet följt och rapporterat om projekten.
5. Stig Welinder (2000) har berört dessa frågor i skriften "Arkeologisk yrkesidentitet" och jag rekommenderar intresserade att ta del av denna.

Litteratur

- Amnå, E. (red). 1999. *Politikens medialisering. Demokratiutredningens forskarvolym III*. SOU 1999:126.
- André, A. M. et al. 2001. Arkeologi och kulturmiljövård. Vad och Varför? *Fornvännen* 2001/3.
- Angelin Holmén, E. 2001. Grävande barn och en röd buss. I: Magnusson, Gert (red). *Möre, historien om ett småland*. E22-projektet. Kalmar läns museum.
- Berggren, Å. & Burström, M. (red.) 2002. *Reflexiv fältarkeologi? Återsken av ett seminarium*.
- Bjurström, E., Fornäs, J. & Ganetz, H. 2000. *Det kommunikativa handlandet. Kulturella perspektiv på medier och konsumtion*.
- Burström, M. 1999. Cultural Diversity in the Home Ground. How Archaeology Can Make the World a Better Place. *Current Swedish Archaeology*, vol. 7.
- Ehn, B. & Löfgren, O. 2001. *Kulturanalyser*.
- Fiske, J. 1993. *Kommunikationsteorier. En introduktion*.
- *För kännedom från Fornminnesavdelningen*. 1995. RAÄ, Undersökningsplaner och Projektprogram. Opublicerat informationsmaterial från Riksantikvarieämbetet 1995:2.
- Hadenius, S. & Weibull, L. 1997. *Massmedier. Press, Radio & TV i förvandling*.
- Hansson, T. 2002. Vetenskapsjournalistikens motvilliga samvete. Intervju av Daniel S. Greenberg. *Dagens Forskning*. 10-11 juni 2002.
- Högberg, A. 2003. Människors platser. Integration och kulturarvsbruk i fokus. *Agenda Kulturarvs inspirationsskrift nr 3*.
- Högberg, A. & Rudebeck, E. 2003. Theory and Practice in CRM Arhaeology - A Presentation of the Research Program for Malmö Heritage, Sweden. I: Bergstøl, J. (red). *Scandinavian archeological practice - in theory. Preceedings from the 6th Nordic TAG, Oslo 2001*. Oslo Arkeologiske seris. Vol. 1
- Ideland, M. 2002. *Dagens gennyheter. Hur massmedier berättar om genetik och genteknik*.
- Ingelstam, L. 1998. Expertberoende beslutsfattande och demokratisk delaktighet. *Lekmannastyre i experternas tid - dokumentation från ett seminarium*. Demokratiutredningens skrift nr 6. SOU 1998:102.
- Johansen, B. 1998. *Att utveckla och synliggöra uppdragsarkeologins resultat - förslag till arkeologiskt stöd från Riksantikvarieämbetet*. Opublicerad rapport från Riksantikvarieämbetet.
- Lekberg, P. 2002. Utblick och insikt - några tankar kring det förflutna, identitet och det arkeologiska ansvaret. *Kulturell mångfald i Södermanland*.
- Petersson, L. & Petterson Å. 2000. *Medieboken - Massmedier*.
- *Proposition 1993/94:177*. Utbildning och forskning. Kvalitet och konkurrenskraft.
- Rudebeck, E., Ödman, C., Samuelsson, B-Å & Högberg, A. (red). 2001. *Vetenskapligt program för Malmö Kulturmiljö. Den arkeologiska verksamheten*.
- Shannon, C. & Weaver, W. 1949. *The Mathematical Theory of Communication*.
- Weibull, L. & Gustafsson, K. E. 1999. *Svenskt medielandskap i förändring. En översikt*.
- Welinder, S. 1986. Det arkeologiska perspektivet. *Från forntid och medeltid 9*.
- Welinder, S. 1987. Arkeologiska bilder. *VARIA 14*.
- Welinder, S. 1991. Fördummande förmedling. *Arkeologi och makt. Rapport från arkeologidagarna 15-17 januari 1990*. I: Larsson, Lars. & Ryberg, Ewa (red). University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series No. 40.
- Welinder, S. 1997. Arkeologi i massmedia. *Fornvännen*. 1997/1.
- Welinder, S. 2000. *Arkeologisk yrkesidentitet*. Stensilserie B. nr59.

ANDERS HÖGBERG

Tidningsartiklar

- Sydsvenska Dagbladet. 011129. Palissadfynd förbryllar arkeologerna. Britt-Marie Bergström.
- Sydsvenska Dagbladet. 011002. Jordnära lektion i historia. Marika Dahlström.
- Skånska Dagbladet. 010820. Mystisk palissad förbryllar i Hyllie. Bo Börrefors.
- Sydsvenska Dagbladet. 010631. Arkeologer hoppas lösa 5 000-årig gåta.
Katarina Ström Melvinger.
- Sydsvenska Dagbladet. 000630. Arkeologiska utgrävningar där citytunneln ska gå. Katia Wagner.
- Arbetet Nyheterna. 990812. Brobygget rena drömmen för arkeologen. Louise Alfredson.
- Arbetet Nyheterna. 981013. Sköldbuckla funnen. TT.
- Sydsvenska Dagbladet. 981008. I 500-årigt fynd i Skåne. Fredrik Hedenskog.
- Arbetet Nyheterna. 980731. Fina järnåldersfynd. Mats Nygren.
- Skånska Dagbladet. 980630. Fina fornfynd visas för allmänheten. Jörgen Larsson.
- Arbetet Nyheterna. 960805. Sveriges största utgrävning. Nils Blid.
- Sydsvenska Dagbladet. Augusti 1996. Nya arkeologiska upptäckter. Britt-Marie Bergström.

The Interplay of Past and Present: Papers from a session held at the 9th annual EAA meeting in St. Petersburg 2003

En anmälan

Fredrik Ekengren

Alla är barn av sin egen tid. Det kan synas märkligt att börja en anmälan av en arkeologisk publikation med detta till synes banala påstående, men denna truism fångar kärnan i de diskussioner som förs i boken *The Interplay of Past and Present*. Publikationen, som är resultatet av en session på den 9:e EAA konferensen i St. Petersburg 2003, är den första i serien *Södertörn Archaeological Studies* och speglar på många sätt den postmoderna diskurs som kännetecknar den arkeologiska forskningen vid Södertörns Högskola. I denna bok samlas en rad forskare kring ett tema som allt mer kommit att präglade den arkeologiska debatten, nämligen dialektiken mellan den arkeologiska forskningen och den samtid i vilken den bedrivs. Här har man valt att utforska de teoretiska perspektiven på det förgångna (såväl som på det samtida) som förekommer och har förekommit inom arkeologin, samt deras kulturella, historiska och ideologiska sammanhang.

I Hans Bolins och Kerstin Cassels artiklar om östliga influenser under bronsålder respektive vikingatid, samt Felicia Markus artikel om de kulturella kontakterna över Östersjön mellan Estland, Finland och Sverige, belyser författarna bland annat våra arkeologiska traditioners etnocentrism och ideologiska färgningar, och hur det förgångna tolkas, formas och framställs till en (medveten eller omedveten) spegel av oss själva, våra värderingar och ideal. Här framgår det med all önskvärd tydlighet att arkeologin alltid varit viktig i sökandet efter kulturellt ursprung och nationell särart. Samma problematik är utgångspunkten i Chris P. Thorntons och Theodore G. Schurrs artikel som behandlar kampen om tolkningsföretrådet av de arkeologiska lämningarna i Xinjiang-provinsen i Kina. Samtliga av dessa artikelförfattare tydliggör i sina bidrag hur vi genom våra arkeologiska praktiker av hävd upprättat gränser och möten som kanske säger

mer om oss själva och vår samtid än om det förflutna i vilket vi håller dem för sanna. All vår arkeologiska forskning präglas av de ideologiska strömningar och existentiella funderingar som omger oss i vår tid. På samma gång som vi skapar vårt förflutna så skapar vi oss själva och förståelsen för vår samtid.

Frågan om hur arkeologin präglas av sin samtid får ytterligare en dimension i bidragen av Cornelius Holtorf och Sultana Zorpidu. Genom att diskutera populärkulturens föreställningar om arkeologin och dess utövare försöker författarna greppa de bilder (eller myter om man så vill) som kringgärdar den arkeologiska forskningen. Med exempel från bl.a. litteratur, film och dataspel behandlar de både den publika lockelsen i arkeologin som "detektivarbete" och hur framställningar av arkeologen som aktör medverkar till att både bekräfta och ifrågasätta vår samtids inneboende genusstrukturer.

Mest bestående intryck ger dock de tre artiklar som problematiserar arkeologins samtidsrelevans idag. Mats Burströms bidrag fokuserar på den känslomässiga dragningskraft som de arkeologiska lämningarna har på människor, och förordar en arkeologi som bejakar artefakternas känslorframkallande potential lika mycket som deras informationsvärde. Björn Magnusson Staaf griper sig an debatten om ett demokratiserat kulturarv och den spännkraft mellan kunskapstillväxt och förmedling som är resultatet av dagens politiska agenda. Genom att

granska historie- och kultursynens politiska dimensioner förespråkar han en arkeologi som erkänner sin ideologiska inramning och aktivt skapar bilder och betraktelsesätt, vilka nyanserar och ifrågasätter det vedertagna - inte bara inom den arkeologiska diskursen utan även i den offentliga samhällsdebatten. I Johan Rönnbys artikel står studiet av eftermedeltida industri på Gotland i centrum för en diskussion om hur vi som arkeologer närmar oss det samtida där kunskaper, erfarenheter och minnen om studieobjektet fortfarande lever kvar bland såväl lokalbefolkningen som arkeologerna själva. I detta gränsland mellan det förflutna och nuet, genom en dialog mellan vetenskapen och det omgivande samhället, ser författaren potential till reflektioner av mer existentiell natur rörande samhällets beskaffenhet och förgänglighet.

Boken *The Interplay of Past and Present* bör ses som frukten av det vetenskapsteoretiska arv vilket det post-processuella paradigmskiftet förde med sig inom många arkeologier. Det dialektiska perspektivet på arkeologin och dess samtid är i mångt och mycket en logisk följd av den relativistiska utblick som vunnit allt mer mark de senaste två decennierna. Styrkorna i de olika författarnas bidrag är många. Artiklarna lyckas fånga både lockelsen och farorna i samspelet mellan ett materiellt förflutet och ett politiskt nu. Den problematik som behandlas är ofrånkomlig i all arkeologisk forskning och har således hög prioritet på den arkeolo-

META NR 4 2004

giska dagordningen. Boken väcker också många funderingar. En åsikt som framförs av t.ex. Mats Burström och Johan Rönnby, är att arkeologin bör göras mer samtidsrelevant. Frågan är emellertid hur vi avgör vad som är relevant för samtiden. Artiklarna för osökt tankarna till den arkeologiska debatten i svensk dagspress här förleden, där samtidens behov av ett folkligt kulturarv ofta kontrasteras med arkeologins artefaktstudium. Den differentierade synen på historien som efterfrågas av statsmakten har på senare tid gett upphov till en politisk agenda där det inte är de arkeologiska

lämningarna i sig, utan betraktelsen av lämningarna som står i fokus. Denna så kallade samhälls-återknytning av arkeologin, där somliga förespråkar ett steg bort från ”knappologin” (som Strindberg en gång uttryckte det), får många att se rätt. Och i denna konkurrens om tolkningsföreträdet känns denna bok både aktuell och angelägen.

Fredrik Ekengren är doktorand i arkeologi vid Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
